

บทที่ 6

บทวิเคราะห์ศักยภาพการผลิตและการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่ยั่งยืนในชุมชนล้านนา

ในการวิเคราะห์การผลิตและการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่ยั่งยืนในชุมชนล้านนา ตลอดจนการค้าหรือภาคธุรกิจ สามารถวิเคราะห์พืชสมุนไพร โดยแบ่งประเภทของพืชสมุนไพรที่นำไปผลิตเพื่อใช้ประโยชน์ได้ดังนี้

- 1) พืชสมุนไพรจากธรรมชาติและการปลูก
- 2) ยาสมุนไพร
- 3) วัตถุดิบสมุนไพรกึ่งสำเร็จรูป
- 4) ผลิตภัณฑ์สุขภาพ
- 5) เครื่องสำอางและผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร

ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์โดยมีหน่วยการวิเคราะห์คือ การผลิตจากธรรมชาติ ผู้ปลูก หมอพื้นบ้าน ผู้ผลิต/แปรรูป โรงพยาบาล ร้านค้า และ กลุ่มแม่บ้าน

เกณฑ์การประเมินว่า **มีศักยภาพ** ในการผลิตและการใช้พืชสมุนไพร คือ

- 1) กรณีการผลิต มีกำลังการผลิต สามารถผลิตเพิ่มได้ มีเทคโนโลยีแต่ไม่ได้ใช้เต็มที่ หรือไม่มี แต่มีโอกาสที่จะใช้ได้
- 2) มีพืชสมุนไพรที่มีคุณประโยชน์ในทางยา แต่นำมาใช้เพียงส่วนเดียว สามารถนำไปใช้ได้
- 3) ใช้พืชสมุนไพรทดแทนยาแผนปัจจุบัน ได้อีกหลายชนิด จากที่ใช้เพียงจำนวนหนึ่ง
- 4) กรณีการตลาด ตลาดต้องการสินค้า แต่หาไม่ได้ หาไม่ทัน หรือมีแนวโน้มการบริโภคมากขึ้น สินค้าที่มีอยู่ยังไม่ได้นำออกมาเสนอขายหรือพัฒนา
- 5) ภูมิปัญญาที่มีอยู่มาก ไม่ได้รับการนำออกมาใช้วิจัยหรือบริการ ทำให้สูญสิ้นไปเรียกว่า มีศักยภาพ แต่ต้นทุนลดลง

โดยใช้ เกณฑ์พิจารณาการผลิตและใช้สมุนไพรที่ยั่งยืน คือ

สิ่งที่ต้องมี (Hard requirements)

- 1) มีความรู้เกี่ยวกับพืชที่ใช้และมีความรู้วิธีการใช้
- 2) การจัดการที่ดี มีนโยบายและวิธีการปฏิบัติทุกระดับ

- 3) มีความคงอยู่ไม่สูญหาย ไม่สูญพันธุ์ เป็น gene bank
- 4) พืชสมุนไพรไม่ถูกทำลายโดยไม่รู้ ชาติสติ Awareness
- 5) ใช้พืชสมุนไพรได้อย่างเหมาะสม Optimization การใช้พืชสมุนไพรในรุ่นนี้ ไม่กระทบพืชสมุนไพรสำหรับใช้ในรุ่นต่อไป มีการปลูกทดแทน เมื่อเก็บพืชจากป่า
- 6) ในอนาคต ผู้ใช้พืชสมุนไพรจากป่า ควรมีการจ่ายคืนแก่สังคม
- 7) มีความต่อเนื่องได้ของสิ่งที่ทำในช่วงเวลาหนึ่ง ไม่ฉาบฉวย ตามกระแส ลคชช่องว่างคน รวย คนจน กิจกรรมไม่กระทบวิถีชีวิตคนท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อม
- 8) กิจกรรมที่พึ่งตนเองได้ ประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ
ทั้งนี้ผู้วิจัยจะได้ใช้หลักเกณฑ์ ทั้งสองในการวิเคราะห์ ตามลำดับดังนี้

6.1 ศักยภาพในการผลิตพืชสมุนไพรจากธรรมชาติ

6.1.1 การผลิตสมุนไพรจากธรรมชาติ

แนวโน้มปริมาณทรัพยากรสมุนไพร การประเมินสถานการณ์ด้านปริมาณทรัพยากรสมุนไพรจากข้อมูลสำรวจพื้นที่ และการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการสัมภาษณ์แกนนำในชุมชน เกี่ยวกับแนวโน้มปริมาณทรัพยากรสมุนไพรในอนาคต จากทัศนะของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งสมุนไพรที่มีอยู่ตามแหล่งธรรมชาติ ปริมาณหรือจำนวนสมุนไพรยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก และมีเพียงพอสำหรับการนำไปใช้ อาจเนื่องจากปริมาณการใช้พืชสมุนไพรเทียบกับปริมาณที่มีในป่ายังเพียงพอ สำหรับกิจกรรมการผลิตผลิตภัณฑ์หรือแปรรูปยาสมุนไพร ในทัศนะของเจ้าหน้าที่ภาคสนาม มีความเห็นว่าปริมาณสมุนไพรที่มีอยู่ในแหล่งธรรมชาติยังไม่ถึงขั้นวิกฤตหรือขาดแคลน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในพื้นที่ที่มีการบริหารจัดการป่าชุมชน ซึ่งการปลูกพืชหรืออนุรักษ์พืชชนิดหนึ่งก็สามารถช่วยรักษาพันธุ์ไม้อื่น ๆ ควบคู่ไปด้วย ในอนาคตหากมีการใช้พืชสมุนไพรจากป่ามากขึ้น โดยเฉพาะการไม่อนุรักษ์หรือศึกษาการกระจายพันธุ์ของพืชสมุนไพรที่เป็นไม้ยืนต้น ผู้วิจัยได้พบว่ามีผู้ประกอบการว่าจ้าง เสนอราคาให้ชาวบ้านใกล้ป่า เก็บสมุนไพรบางชนิดในป่า และนำรถบรรทุกมารับซื้อจากผู้ที่เป็นตัวแทนรวบรวมเก็บ สมุนไพรบางชนิดยอมเสี่ยงต่อการหมดจากป่าอย่างแน่นอน แม้แต่ขณะนี้มีการใช้พืชบางชนิดทดแทนกันเช่น ใช้หนามเกิดเก็บแทนหนามเล็บแมว การที่พืชสมุนไพรบางชนิดเป็นที่ต้องการอย่างกะทันหันและ หมดไปจากป่าอย่างไม่มีมีการทดแทน ย่อมหมายถึงพันธุ์พืชหายากหมดไปโดยไม่มีมีการเหลียวแล ย่อมเสี่ยงต่อการที่ไม่สามารถกลับคืนมาได้อีกแล้ว อาจสรุปได้ว่าการอนุรักษ์พืชสมุนไพรคือการอนุรักษ์ชีวิตของมนุษย์นั่นเอง การที่ป่าไม้ในภาคเหนือ โดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่ยังมีอยู่อุดมสมบูรณ์กว่าภาคอื่นมีผู้กล่าวว่ามีสาเหตุประการหนึ่งเนื่องจากชุมชนได้เข้าไปดูแลจัดการทรัพยากรป่า เช่นมีการอนุรักษ์เชิง

วัฒนธรรม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2535) และเข้าไปกำหนดการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า(เช่น หมูบ้านหัวทุ่ง อำเภอเชียงดาว จ.ในภาคผนวก) ทั้งนี้การเก็บสมุนไพรเพื่อนำมาใช้ทางยา หมอพื้นบ้านบางคนจะรู้วิธีเก็บ เช่นการตากเอาเปลือกวิธีไหน ต้นไม้จะไม่ตาย การตัดเพื่อใช้ลำต้นจะใช้วิธีตัดกิ่ง (สัมภาษณ์นายจูงและ นายแสน) วิธีการเก็บจะนำมาแต่พอใช้ หรือเท่าที่เอามาได้ ปริมาณเอามาครั้งหนึ่งก็ใช้ได้ 4-5 เดือนเพราะการเข้าป่า ก็จะมีขีดจำกัดในการเอาออกมาเนื่องจากฤดูกาล เช่นหากเป็นฤดูฝนการเข้าป่าก็จะลำบาก ก็จะเลือกเอาช่วง ไม่มีฝน ต้องเดินเท้า และการผลิตเพื่อใช้แต่ละครั้งก็ไม่มากเพราะต้องนำมาเท่าที่ทำได้ ดังนั้นปริมาณการเก็บพืชสมุนไพรของหมอจะจำกัดไม่มาก ประกอบกับการขายจำกัดเฉพาะถิ่น ดังนั้น หากมีการใช้ไม้ยืนต้นเป็นยามากขึ้นและโดยเฉพาะการใช้รากเป็นยา ข่อมเสี่ยงต่อการหมดไปของสมุนไพร โดยเฉพาะสถานการณ์ป่าไม้มีความเสื่อมโทรมจากการตัดไม้ทำลายป่า การบุกรุกป่า การเกษตร มลพิษและ การสร้างถนน การล่าสัตว์หรือเก็บพืชที่เจาะจง ขบวนการนี้ทำให้เกิดการสูญพันธุ์ ดังจะพบว่าพืชสมุนไพรจากป่าบางชนิดเริ่มหายาก จากการสอบถามหมอพื้นบ้านเห็นว่าสมุนไพรอาจหาได้ แต่ความอุดมสมบูรณ์ลดลง เช่น “ฮ่อสะพายควาย เห็นตัดกันจนหมด เหลือแต่ต้นเล็ก”

ศักยภาพของป่า จากการสำรวจอุทยานแห่งชาติ ชายป่า ป่า และรอบหมู่บ้านที่ใกล้ป่าในเมืองต้นในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน น่าน แม่ฮ่องสอน และเชียงรายที่เป็นแหล่งเก็บสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน พบความหลากหลายของตัวยา อันแสดงถึงศักยภาพของป่าที่มีสมุนไพรใช้ประโยชน์ได้ถึง 702 ชนิด แยกเป็น 11 ประเภท โดย ส่วนใหญ่เป็น ไม้ยืนต้น และส่วนที่สามารถใช้เป็นยาได้มีถึง 13 ทาง ซึ่งพบว่าใช้ทางรากมากที่สุด

การผลิตอาหาร ยา และแหล่งรายได้ จากธรรมชาติ ในชุมชน มีการใช้พืชสมุนไพรในลักษณะที่เป็นอาหารได้แก่ ผักพื้นบ้าน จากการสำรวจผักพื้นบ้าน พบว่าในตลาดมีผักส่วนหนึ่งที่เก็บมาจากป่าแหล่งต่างๆ มาขายที่ตลาดค้าส่งในเชียงใหม่ได้แก่ตลาดเมืองใหม่ แม้ค้าจากตลาดอื่นก็จะนำผักดังกล่าวไปจำหน่ายในตลาดที่อำเภอที่ขาดแคลนอีกต่อหนึ่ง เช่น ตลาดป่าเหมือด ตลาดแม่โจ้ อำเภอสันทราย ตัวอย่างผักพื้นบ้านดังกล่าวได้แก่ผักขวง ผักเข้ หรือผักข้าว อาจเนื่องจากถิ่นกำเนิดของผักไม่เหมือนกัน หรือพื้นที่รกร้าง หรือป่าที่ผักพื้นบ้านชอบขึ้นหมดไป ทำให้ผักเหล่านี้สูญพันธุ์ไป อย่างไรก็ตาม เมื่อปรากฏว่าผักบางชนิดมีสรรพคุณทางยาจากการวิจัยเช่นผักเชียงดา ก็พบว่ามี การปลูกเพื่อขายมากขึ้น นับเป็นทางหนึ่งในการอนุรักษ์พันธุ์ แต่ผักพื้นบ้านในหมู่บ้านเช่น กระถิน ดอกแค ยอดและผลมะระขี้นก ฝักมะรุม ตำลึง ยอดและ ผลมะกอก ผักนึ่ง ผักฮ้วนหมู ดอกนางแลว หญ้าตดหมา และ ดอกจิวเป็นต้น ชาวบ้านมักเก็บกิน โดยไม่ต้องซื้อหา มีผลผลิตส่วนหนึ่งที่มักแย่งกันเก็บไปจำหน่ายได้แก่ดอกจิว ได้ราคาภิโลกกรัมละ 40 บาท ลักษณะการใช้ผักพื้นบ้านเป็น

วัฒนธรรมดั้งเดิม แม้การเปลี่ยนแปลงในกระแสเศรษฐกิจยุคใหม่ ชาวล้านนาก็ยังคงรักษา วัฒนธรรมการกินอาหารพื้นบ้านและผักพื้นบ้านซึ่งเป็นวิธีหนึ่งในการดูแลสุขภาพ จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ในชุมชนยังมีการดูแลสุขภาพโดยใช้สมุนไพร จากประสบการณ์ของผู้ใช้ยาพื้นเมืองหรือสมุนไพรพื้นบ้านเห็นว่ายาพื้นบ้านจะทำให้หายได้สนิท ส่วนยาแผนปัจจุบันเมื่อหมดฤทธิ์ยาก็ กลับมาเป็นอีก ชุมชนเห็นว่าการใช้ยาไม่ได้ใช้เฉพาะเมื่ออาการ ใช้เป็นการดูแลสุขภาพ โดยจะดื่ม ยากินเป็นประจำ เมื่อกินจะทำให้ร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บป่วยมากเมื่อทำงานหนักเหมือน คนรุ่น ใหม่ รวมทั้งการที่เห็นรุ่นก่อนไปป่า จะทำการต้มยากินแม้ไม่เจ็บป่วย ชาวบ้านบางแห่งใช้ยาต้ม รับประทานบำรุงธาตุ ทำให้เจริญอาหาร เช่นเดียวกับในชาวเขานกั้งอำเภอเวียงแห อำเภอสะเมิง ใช้สมุนไพรหลายชนิดต้มเพื่อดูแลสุขภาพของแม่ที่อยู่เดือน สมุนไพรที่ใช้ในบ้านในรูปแบบที่ใช้ ดูแลตนเองได้แก่สมุนไพรสด ใช้ในการดูแลสุขภาพขณะอยู่เดือน เป็นการสืบทอดความรู้ต่อจากผู้ เฒ่าผู้แก่ในบ้าน ประกอบกับการสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ทำให้มีการถ่ายทอดการใช้กัน มีการใช้ สมุนไพรแก้อาการพื้นฐานเช่นในเด็กที่เป็นหวัด ใช้ใบหูเสือหรือหอมคั่วนหลวง พอกศีรษะ เป็นฝี ใช้รากผักโขมหนามเผาไฟประกบฝี หรือท้องเสีย ใช้ยอดผักโขมต้มกิน เจตพังคีหรือปังกี ชาวบ้าน จะรู้จักใช้รากต้มกินแก้อาการท้องอืด การใช้สมุนไพรยังใช้รักษาสภาพจิตใจให้ดี เช่นการปลูกไม้ ดอก ไม้ประดับที่ใช้ไปวัด ได้แก่ดอกเก็ดถวา ดอกอูน ดอกหางนกยูง ดอกพุด และดอกมหาหงส์ เป็นต้น สมุนไพรที่ใช้ในชุมชนเพื่อดูแลสุขภาพดังกล่าว เป็นสมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเช่นใบเปิ้ล้า ใบหนาด หญ้าเอ็นยืดใบปลับปลิง ฝี่เล็กน้อย บางชนิดปลูกเป็นรั้วบ้านเช่นต้นกระดุก ไก่คำ สบู่คำ

การใช้สมุนไพรในชุมชนอาจเพราะมีราคาถูก มีการผสมผสานองค์ความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน กับความรู้เดิม เช่นการใช้หญ้าหนวดแมวร่วมกับยาที่เคยใช้มาก่อนคือตำรับยาแก้ปวดเมื่อย ตำรับยาใน ตำรับยาเมืองมักจะสามารถหาได้ง่าย รู้จักกันดี หมอก็จะหามาไว้ไม่ซื้อหรือปลูกเช่นมะเฟือง เล็บครุฑ มะเดื่อยหิน นับว่าเป็นการดูแลสุขภาพในชุมชนที่การแพทย์แผนปัจจุบันไม่สามารถดูแล ได้

ปัจจุบันวัยรุ่นและคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยมีโอกาสศึกษาป่าและธรรมชาติ แม้จะมีบ้านใกล้ชิด ธรรมชาติ ส่วนหนึ่งเพราะต้องเข้าไปทำงานในเมืองเวลาส่วนใหญ่ใช้เป็นการขายแรงงาน ส่วน หนึ่งเพราะการรับรู้ในรูปแบบสมัยใหม่ของยาแผนปัจจุบัน อีกประการสมุนไพรมีจำนวนลดลง คน ที่ใช้สมุนไพรมักเป็นผู้สูงอายุ เว้นแต่ยาประเภท มะโห้ มีคนวัยกลางคนใช้ สำหรับโรคนี้มักใช้ ในวัยสูงอายุ โดยทั่วไปคนมักจะเสาะหาสุขภาพ และคนมีความเข้าใจว่าบางโรคเหมาะกับยา ท้องถิ่น

ข้อคือย ทรัพยากรธรรมชาติหรือพืชสมุนไพรเริ่มหมดไป เนื่องจากพื้นที่ในชุมชนลด น้อยลง ประกอบกับการแพทย์แผนปัจจุบันยังมีบทบาทในชุมชน เช่นการมีสถานีอนามัย โครงการ

30 บาท ทำให้ชาวบ้านบางส่วนหันมาพึ่งยาแผนปัจจุบัน แก้อาการได้รวดเร็ว มากกว่าการดูแลสุขภาพ หรือการป้องกันก่อนมีอาการเจ็บป่วย เพราะการแก้อาการหรือการรักษาด้วยยาแผนปัจจุบันจะบำบัดได้รวดเร็วกว่า ควรมีการรณรงค์ให้มียากลุ่มดูแลและอนุรักษ์สมุนไพรในพื้นที่ว่างของชุมชน ให้ปลูกสมุนไพรและผักพื้นบ้านมากขึ้น นอกจากนี้องค์ความรู้ด้านสมุนไพรขาดการสืบทอดทำให้พืชสมุนไพรไม่มีความหมายในการใช้อีกต่อไป

สรุป สมุนไพรในธรรมชาติจะสามารถนำมาใช้เป็นยาได้จะมีถึง 702 ชนิดพันธุ์ แต่ใช้ประโยชน์ในปัจจุบันเพียง 100 ชนิดพันธุ์ สำหรับ ชุมชนใช้พืชสมุนไพรเป็นทั้งอาหารและยา ใช้ได้เต็มศักยภาพคือใช้เป็นแหล่งสำคัญสำหรับการนำมาเพื่อดูแลสุขภาพแบบพึ่งตนเอง

6.1.2 การวิเคราะห์ศักยภาพการผลิตพืชสมุนไพรจากการปลูก

การปลูกสมุนไพร จากสภาพทั่วไปในชุมชนพบว่า การปลูกพืชเป็นวัฒนธรรมในชุมชนด้านนาเพื่อใช้ประกอบอาหารแบบพื้นบ้าน ใช้ในพิธีกรรมเช่นใช้ในงานบุญที่วัด บูชาพระที่บ้าน ใช้ในการดูแลสุขภาพ มีพืชบางอย่างที่ขึ้นเอง ในที่รกร้างในหมู่บ้านมีการเก็บกินและขาย ต่อมาจึงได้มีการปลูกขายเพื่อเศรษฐกิจ แต่ยังไม่พบการปลูกปริมาณมากเป็นร้อยไร่ เพื่อการผลิตเป็นยา

การวิเคราะห์จะได้อภิปรายตามชนิดของพืช ดังนี้

- พืชผักสวนครัว ผักพื้นบ้านและสมุนไพรพื้นบ้าน ผักพื้นบ้านที่สามารถขายได้ในท้องตลาด เช่นผักเชียงดา ผักฮ้วนหมู ใบบัวบกหรือผักพื้นบ้านที่ออกตามฤดูกาล กลุ่มนี้มีการจัดซื้อ สรรพคุณหรือประโยชน์ทางยาไว้แล้ว ปัจจุบันมีแนวคิดในการนำไปผลิตเป็นยาเม็ดและพัฒนาเป็นอาหารเสริม เช่นเพกา ผักเชียงดาแต่ผู้ผลิตต้องมีตลาดรองรับอยู่แน่นอนและมีแนวคิดที่อาจต้องอาศัยกรรมวิธีการหลังการเก็บเกี่ยวให้ได้พืชสดส่งไปขายยังกรุงเทพมหานคร ในรูปของชุดอาหารที่มีผลตากออกคุณค่าทางอาหารและสรรพคุณพื้นบ้าน

จากการวิจัยพบว่า การปลูกสมุนไพรในครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นการปลูกเพียงเล็กน้อยเพียงพอสำหรับการใช้ในครัวเรือน ไม่ได้ปลูกไว้เพื่อการค้าวัตถุดิบ และการปลูกกระจัดกระจายไม่มีการรวมกลุ่มอย่างชัดเจน มีเพียงกลุ่มปลูกสมุนไพรและว่าน อำเภอเชียงดาว กลุ่มพืชที่ทางกลุ่มแม่บ้านทำการแปรรูปสมุนไพรเช่นกลุ่มคอบยสะเก็ด สันกำแพง พรวัวและสันป่าตอง ดังกล่าวนี้น่าจะต้องอาศัยชุมชนช่วยกันปลูกไว้ในสวนหลังบ้าน หรือปลูกในที่ว่างเปล่าของหมู่บ้าน กรณีที่ว่างเปล่าของหมู่บ้านที่มีสมุนไพรอยู่ไม่ควรวางที่เพื่อปลูกพืชชนิดใดชนิดหนึ่ง ทำให้เกิดการสูญพันธุ์ของพืชเช่นเจตพังคี ผักโขมหนาม จิง ข่า ตะไคร้ บางชนิดใช้เป็นอาหารและสามารถขายเป็นรายได้เสริมสำหรับพื้นที่ปลูกพบไม่สะอาด มีสารเคมี จึงควรประกาศเป็นเขต “อินทรีย์” และพบอายุเก็บเกี่ยวไม่เหมาะสม ขายก่อนเช่น โพล ควรเก็บ 2 ปี แต่เก็บปีเดียว ปัญหาในการปลูกได้แก่

ทางกลุ่มแม่บ้านที่ได้ส่งเสริมการปลูกแก่ชุมชน แต่คุณภาพของวัตถุดิบที่รับซื้อมายังไม่ดีพอ ความต้องการของกลุ่มคือ ต้องการให้มีการอบรมเรื่องคุณภาพมาตรฐานของวัตถุดิบสมุนไพรในกลุ่มชาวบ้านผู้ปลูก ที่ส่งวัตถุดิบให้ ปัญหาอื่นเช่นวัตถุดิบบางครั้งต้องหาซื้อเพิ่มเติมเนื่องจากไม่พอ หรือไม่มี เช่นใบหนาด ใบเปล้า

- พืชสมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐานมีถึง 61 ชนิด กลุ่มนี้มีการจัดซื้อวิทยาศาสตร์สรรพคุณที่ชุมชนสามารถนำไปใช้ดูแลสุขภาพได้ พบว่ามีการวิจัยทางคลินิกหลายตัวแล้ว จึงมีการส่งเสริมใช้ในโรงพยาบาลเช่น ฟ้าทะลายโจร บอระเพ็ด เสลดพังพอน การผลิตในโรงพยาบาลเป็นจุดเริ่มในการพัฒนาการผลิตในร้านขายยาและโรงงาน การส่งเสริมพืชกลุ่มนี้จะมีความเป็นไปได้เนื่องจากเป็นพืชที่มีการยอมรับเป็นทางการ

- พืชเศรษฐกิจ เช่นมะแขว่นใช้ผลดิบสกัดน้ำมัน กลิ่นทำให้เกิดการอยากอาหาร ผลแห้งเป็นอาหารของชาวพื้นเมืองและชาวเขาโดยชาวเขาจะนำมาปลูกไว้ในบ้าน เป็นที่น่าสังเกตว่าพืชเศรษฐกิจบางชนิดเป็นพืชพื้นฐานที่มีความต้องการแต่หาไม่ค่อยได้เช่น มะขามเปียกมีการส่งออกประมาณปีละหลายสิบล้านตันในปี 2549 จำนวน 50 ตัน แหล่งจะอยู่ในป่าเช่นอมก๋อย จอมทอง คอยสะเก็ด สะเมิง เมื่อแกะเปลือกไม้แกะเมล็ดราคา 5 บาท ยังไม่รวมค่าขนส่ง พืชอื่นที่มีการนำมาปลูกเพื่อสกัดยา คือ Echinacea ซึ่งมีฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระ บริษัทดำเนินการ การปลูกและการสกัดเองเนื่องจากไม่แน่ใจในคุณภาพหากให้เกษตรกรท้องถิ่นปลูกส่ง พืชชนิดนี้สามารถส่งออกขายต่างประเทศโดยทำเป็นสารสกัด และส่งผลิตที่โรงงานต่างจังหวัด เจียวภูหาลานมีการปลูกและแปรรูปสำหรับผลิตชา ขณะนี้ผลการวิจัยได้สรุปสายพันธุ์ที่ดีและควรเผยแพร่ต่อไป โดยสายพันธุ์ของจีนมีสารที่มีฤทธิ์ทางยา แต่มีรสขม สายพันธุ์ไทยมีรสหวานกว่าแต่มีสรรพคุณน้อยกว่า เชียงใหม่มีศักยภาพในการปลูกพืชที่ชอบอากาศหนาว การปลูกพืชที่ใช้สกัดน้ำมันหอมระเหยเพื่อใช้ในธุรกิจสุขภาพน่าจะเป็นการดีเช่น ตะไคร้ ขมิ้นชัน มะกรูด และลาเวนเดอร์ซึ่งมีสรรพคุณคล้ายกล้ามเนื้อและคลายเครียด นอกจากนั้นได้แก่ เลมอนทาร์ม ออริกาโน ทาร์มและดิว แต่พืชต่างประเทศเหล่านี้คงต้องอาศัยโครงการหลวงดำเนินการส่งเสริมเกษตรกรเนื่องจากมีพื้นที่และผู้เชี่ยวชาญ การปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวปริมาณมากหากสามารถปลูกแทรกในพื้นที่แทนการปลูกปริมาณมากบนพื้นที่ ดันน้ำย่อมเป็นการดีกว่าการปลูกอย่างเดี่ยวล้วนๆ เช่นการปลูก ชา กาแฟ ของหมู่บ้านแม่กำปอง อำเภอสันกำแพง โดยจะปลูกในป่า

- พืชสมุนไพรล้านนา มักเป็น ไม้ยืนต้น ซึ่งจะใช้เวลาานกว่าจะใช้งานได้หากปลูกบางอย่างหมอบ้านบอว่าการปลูกมีคุณภาพไม่เทียบเท่าของธรรมชาติ เช่น “ กำลั้งเสือ โคร่ง รากและแก่นสู้ธรรมชาติแท้ๆ ไม่ได้ ” (สัมภาษณ์นายเอก มณีใส) ผักชีคอก และข้อมดินหมาสรรพคุณไม่เหมือนธรรมชาติ (สัมภาษณ์หมอบ้านอำเภอฝาง) นอกจากนี้การปลูกเหมิยคนซึ่ง

ขึ้นที่สูง อาจปลูกอาจจะขึ้นในที่ต่ำกว่าแต่ฤทธิ์ทางยาจะไม่ดี (สัมภาษณ์นายสมศักดิ์ กันตีมูล) หมอพื้นบ้านบางคนจะนำสมุนไพรมานำไปปลูกฝากไว้ในป่า บางชนิดมีปัญหาในการปลูกไม่สามารถปลูกขึ้นได้เช่นรางจืดคอกสีแแดง ตังเครือคำ และ กวาวเครือแดง ความรู้เกี่ยวกับพืชกลุ่มนี้อาศัยความรู้เฉพาะทาง พบว่ากลุ่มรักรัษสมุนไพรรำเชียงดาวได้มีการผลิตสินค้าจากภูมิปัญญาในรูปวัตถุดิบแปรรูปทั้งเดี่ยวและสูตรตำรับ โดยอาศัยองค์ความรู้จากการอบรมและจากกลุ่ม โดยผู้ขายเป็นทั้งผู้ปลูกและแปรรูปเอง ปัจจุบันสมุนไพรรำเชียงดาวเริ่มขาดแคลนโดยมีรายชื่อกำหนด การปลูกพืชสมุนไพรรำเชียงดาวขึ้นทดแทนน่าจะเป็นช่องทางที่ดีแม้ว่าคุณภาพบางตัวอาจไม่เท่าเทียมแต่ควรกระทำเพื่อลดการใช้ทรัพยากรจากป่าที่ลดน้อยลง (องค์การอนามัยโลก) แม้ว่าจะมีการปลูกอนุรักษ์และเพื่อให้เองโดยหมอพื้นบ้านและเป็นการปลูกให้อุณหภูมิได้ศึกษาเพียงเล็กน้อย และมีการปลูกสาริตโดยเกษตรกรที่บ้านแม่สีก อำเภอยางชุมน้อย เช่นที่มีการปลูกกำแพงเจ็ดชั้น หรือสมุนไพรรำเชียงดาวและใช้มาก วิธีการปลูกพืชสมุนไพรรำเชียงดาวจึงควรศึกษานิเวศวิทยาการกระจายพันธุ์และวิธีเพาะปลูกของพืชดังกล่าว หรือดำเนินการปลูกวิจัยในพื้นที่ที่พืชนั้นอยู่ตามสถานีวิจัยต่างๆ

- พืชสมุนไพรรำเชียงดาวที่ใช้ในการวิจัย คาวตอง กวาวเครือ สมูคำ แมงลักคา เจียวกู่หลาน อบเชย ต้องการควบคุมสิ่งแวดล้อมในการปลูก เช่นดิน น้ำ ความชื้น อากาศ แสงแดด จึงจะสามารถอธิบายปัจจัยการผลิตได้ชัดเจนเพื่อส่งเสริมการปลูก การเก็บเกี่ยว พืชที่มีการวิจัยแล้ว ควรมีการถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชนอย่างมีเป้าหมาย

- พืชสมุนไพรรำเชียงดาว ได้แก่ พืชสมุนไพรรำเชียงดาวที่มีจุดเด่นจากงานวิจัยและมีการใช้มากเช่น ขมิ้นชัน ไพล เจียวกู่หลาน และฟ้าทะลายโจรบางตัวอาจอยู่ในระหว่างการวิจัยเช่นกวาวเครือซึ่งมีปัญหาเรื่องการส่งเสริมการปลูก เนื่องจากสายพันธุ์ไม่นิ่ง (สัมภาษณ์ ดร.จรัส ดิษฐไชยวงศ์)

- พืชสมุนไพรรำเชียงดาวแห่งชาติ ได้แก่ สมุนไพรรำเชียงดาวที่กำหนดในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์สมุนไพรรำเชียงดาวของประเทศ คือสมุนไพรรำเชียงดาวเป้าหมายในแผนฯ 12 ชนิดซึ่งจะมีการวิจัยอย่างครบวงจร ได้แก่ ขมิ้นชัน ชุมเห็ดเทศ ฟ้าทะลายโจร ไพล กวาวเครือขาว บัวบก กระชายดำ พริกไทย หม่อน ส้มแขก กระเจี๊ยบ ลูกประคบ

ในการวิจัยพืชสมุนไพรรำเชียงดาวในประเทศไทยในขณะนี้ ยังไม่มีทิศทาง ไม่สามารถนำผลมาใช้เป็นประโยชน์อย่างครบถ้วน จึงทำให้เกิดปัญหาในการพัฒนาอย่างเป็นระบบ เช่นกรณีพืชต่างประเทศในตระกูล Echinacea นำเข้ามาปลูกและผลิตในประเทศไทย เนื่องจากมีข้อมูลครบถ้วนสามารถควบคุมสารสำคัญได้ จึงมีการขึ้นทะเบียนและส่งออกไปต่างประเทศ นอกจากนี้มียาไทยหลายชนิดที่ต่างประเทศยอมรับ แต่ไม่สามารถขึ้นทะเบียนได้ จึงทำให้ผู้ประกอบการนำไปขึ้นทะเบียน ณ ต่างประเทศเช่นออสเตรเลีย และนำมาขายในไทย

ปัจจุบันจากกลุ่มสมุนไพรดังกล่าว 12 ชนิด จะพบว่าสมุนไพรส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดสามารถปลูกขึ้นได้ ในเขตภาคเหนือเว้นแต่ส้มแขก ทั้งนี้จุดเด่นของสินค้าเพื่อส่งเสริมการปลูกเพื่อรองรับผลการวิจัยอย่างครบวงจรน่าจะเป็น ฟั้ทะเลสาบโจร หม่อน บัวบก ไพล ขมิ้นชันและกระเจี๊ยบ ชุมเห็ดเทศ สำหรับลูกประคบสูตรล้านนา จะมีสมุนไพรที่น่าจะส่งเสริมให้ปลูกมากขึ้น ได้แก่ ใบเป้ง้า ใบหนาด และหญ้าเอ็นชืด เนื่องจากเป็นพืชที่มีการใช้อย่างต่อเนื่อง และยังไม่มีการปลูกชดเชย

การส่งเสริมการปลูกสมุนไพร การส่งเสริมการปลูกสมุนไพรในชุมชนของหน่วยงานสาธารณสุขพบว่า การส่งเสริมทำได้เพียงการปลูกในครัวเรือน ยังไม่สามารถส่งเสริมให้เป็นการปลูกเพื่อการค้าวัตถุดิบ เนื่องจากยังไม่สามารถหาตลาดที่จะมารองรับสมุนไพรจากชุมชน และมีปัญหาด้านแผนการดำเนินงานที่มีความล่าช้าในการพัฒนาด้านสมุนไพร มีนโยบายแต่ไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังเท่าที่ควร ในส่วนของประชาชนบางแห่ง มีปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับความรู้เรื่องสมุนไพร ทำให้ไม่สนใจที่จะปลูกไว้ใช้ในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม ปริมาณหรือจำนวนสมุนไพรที่มีการปลูกในชุมชน ยังคงเพียงพอต่อการนำไปใช้เพื่อดูแลสุขภาพ และ/หรือ ไม่ขาดแคลน หากชุมชนต้องการใช้สมุนไพร

สำหรับโครงการส่งเสริมการปลูกสมุนไพร ในพื้นที่โครงการ จะมีลักษณะการส่งเสริมแบบครบวงจรในหน่วยงานบางแห่ง ทั้งการค้าวัตถุดิบและการแปรรูปผลิตภัณฑ์ เช่น โครงการปลูกศึกษาพัฒนาพืชสมุนไพรเพื่อเศรษฐกิจ ในพื้นที่โครงการจัดหมู่บ้านตัวอย่างห้วยตึงเฒ่า อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอแม่อิง จังหวัดเชียงใหม่ มีกิจกรรมการส่งเสริมการปลูก ขยายพันธุ์พืชสมุนไพรให้เกิดรายได้ ในพื้นที่การเกษตร และรับซื้อวัตถุดิบเข้าโครงการ ฯ กิจกรรมการแปรรูปวัตถุดิบสมุนไพร เพื่อส่งจำหน่ายเข้าสู่โรงงานหรือการตลาดอื่น ๆ กิจกรรมงานแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพร เป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลและการพัฒนาคุณภาพเข้าสู่ OTOP ได้แก่ การแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อบริโภค การแปรรูปผลิตภัณฑ์ด้านผิวพรรณและเครื่องสำอาง และการแปรรูปผลิตภัณฑ์ด้านตัวยาสมุนไพรและการปรุงแต่ง ซึ่งการดำเนินงานของโครงการปลูกพืชสมุนไพรในพื้นที่กว้างใหญ่ พบว่ามีปัญหา คือ ไม่สามารถหากำลังคนสมุนไพรที่ต้องการปลูกได้ในปริมาณมาก เพราะไม่มีหรือไม่ปรากฏแหล่งเพาะปลูกที่เป็นแหล่งใหญ่ หรือการปลูกพืชสมุนไพรเป็นอาชีพอย่างจริงจัง และอายุของการปลูกพืชสมุนไพร มีระยะเวลาเก็บเกี่ยวแตกต่างกันไป เช่น เก็บเกี่ยวได้ตั้งแต่ 6 เดือนไปจนถึง 1-3 ปี ซึ่งการปฏิบัติงานในระยะยาว ไม่สามารถกำหนดแผนงานตายตัว จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนแผนงานให้ควบคู่ทั้งพันธกรรมของพืชและความเคลื่อนไหวของภาคการตลาด ซึ่งปัจจัยหรือปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ มีผลกระทบกับโครงการส่งเสริมการปลูกสมุนไพรเกือบทุกแห่ง ปริมาณหรือจำนวนสมุนไพรที่ได้รับการส่งเสริมการปลูกจากโครงการต่าง ๆ จึงมีความไม่แน่นอน

สรุป ศักยภาพในการปลูกพืชสมุนไพรในภาคเหนือ หากต้องการผลิตพืชในชุมชน ยังมีความสามารถเพิ่มขีดความสามารถได้อีก เนื่องจากการปลูกพืชเป็นวัฒนธรรมของชุมชนล้านนา และเป็นความยั่งยืนของหมู่บ้านเพราะใช้ได้ต่อเนื่อง ประกอบกับมีที่รกร้างในหมู่บ้าน อีกทั้งผู้สูงอายุในหมู่บ้านยังแข็งแรงและมีความต้องการปลูกเพื่อเศรษฐกิจนอกเหนือจากการใช้ในครัวเรือน ชนิดของพืชที่ควรปลูกได้แก่สมุนไพรที่ใช้ดูแลสุขภาพได้แก่สมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐานและสมุนไพรที่ใช้ผลิตลูกประคบและแก้ปวดเมื่อย สำหรับโรงพยาบาลมีการผลิตยาสมุนไพรเดี่ยวควรส่งเสริมให้มีเครือข่ายผู้ปลูก เพื่อให้ผู้ใช้มีความมั่นใจในคุณภาพยาสมุนไพร ด้านแหล่งคุณภาพ ดิน และพันธุ์ที่ดี

ข้อจำกัดคือ พื้นที่การปลูกขนาดเล็ก ผลผลิตที่ได้เหมาะสำหรับใช้ ขายในบริเวณใกล้เคียงหรือกลุ่มชุมชนที่มีการแปรรูป หากจะปลูกเป็นแปลง ขนาดใหญ่เช่น 2 ไร่ ยังไม่มีความยั่งยืน ต้องมีการดำเนินการเรื่องการตลาดและการแปรรูป อีกประการหนึ่งพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่ ที่จะใช้ผลิตพืชขนาดใหญ่มีน้อย เนื่องจากถูกใช้เป็นที่ทำกินมาก สำหรับส่วนการผลิตพืชในป่า และบนที่สูง มีศักยภาพสูงเพราะพื้นที่ป่าของเชียงใหม่ เหลืออยู่มากที่สุดของประเทศ ประกอบด้วยพื้นที่ป่า 16,640 ตารางกิโลเมตร อีกทั้งเหมาะสำหรับวิจัยพืชเมืองหนาว และปลูกพืชสมุนไพรทดแทนการนำเข้า เช่น โกฎภูพาลัมพา

6.2 การวิเคราะห์ศักยภาพการผลิต ผลิตภัณฑ์จากพืชสมุนไพร

การผลิตผลิตภัณฑ์จากพืชสมุนไพร แบ่งเป็น ยาสมุนไพร วัตถุดิบสมุนไพรกิ่งสำเร็จรูป ผลิตภัณฑ์สุขภาพ เครื่องสำอางและผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร

ผลิตภัณฑ์ที่จัดเป็นยาสมุนไพรได้แก่ ยาตำรับ ยาเดี่ยว หมายถึงยาที่ผลิตโดยมีสูตร มีปริมาณที่กำหนด มีทะเบียนยา ผลิตในสถานผลิตยาแผนโบราณ โรงงานยาแผนโบราณหรือร้านขายยาที่มีการผลิตยา และโรงพยาบาล

สินค้ากลุ่มนี้โดยเฉพาะที่ผลิตโดยร้านขายยาที่มี โรงงานบดยาสมุนไพรผลิตให้และร้านค้านำไปผสมต่อเช่นกลุ่มยาแผนโบราณที่เป็นตำรับ มีศักยภาพและมีบทบาทสำคัญในด้านการพัฒนาของสินค้าในผู้ผลิตและกลุ่มผู้บริโภค เพราะมีการผลิต ขายสินค้าและมีการหมุนเวียนของสินค้าอย่างต่อเนื่อง จึงมีศักยภาพในการขยายการผลิต สำหรับแปรรูปพืชหลายโรจทางร้านยาแผนโบราณ เห็นว่าน่าจะส่งเสริมการปลูกปริมาณมากเป็น ไร่ย่อย เนื่องจากมีศักยภาพในการใช้แก้อาการพื้นฐานและทดแทนยาแผนปัจจุบันในโรคหวัด เจ็บคอ และท้องเสีย หรือเป็นยาสามัญประจำบ้าน

ในส่วนยาของหมอพื้นบ้าน การผลิตเป็นยามีข้อจำกัดทางกฎหมาย ทำให้สินค้าอยู่เฉพาะที่เป็นการผลิตใช้เฉพาะในชุมชนที่มีผู้ป่วยมาหา หมอพื้นบ้านเฉพาะผู้ที่มีการผลิตยาจำหน่ายจะ

เปลี่ยนไปเป็นพ่อค้า-นักวิชาชีพเป็นทั้งผู้ผลิต ผู้หาวัตถุดิบและผู้จำหน่ายหรือผู้ให้บริการสินค้าเอง แต่จะมีการกระจายสินค้าไปที่ห้างไกลหมู่บ้าน ต่อเมื่อมีการออกนิทรรศการซึ่งจัดโดยหน่วยงานราชการเท่านั้น นับว่าศักยภาพของหอมพื้นบ้านมี และเป็นวิชาชีพที่มีความยั่งยืนเนื่องจากสืบต่อกัน มีผู้มาใช้บริการถึงปัจจุบัน แต่ขาดโอกาสในการพัฒนาจึงมีโอกาสน้อย เพราะหอมพื้นบ้านมียาบริการสำหรับโรคหลากหลาย และในการรักษามีองค์ความรู้ในการใช้สมุนไพร ซึ่งเป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพของผู้ป่วยที่ต้องการหาทางเลือกในการดูแลสุขภาพด้วยตนเอง ประกอบกับเป็นสมุนไพรเฉพาะถิ่นล้านนา มีส่วนน้อยที่ซื้อวัตถุดิบที่นำเข้าจากต่างประเทศ ผู้ใช้น่าจะเป็นกลุ่มที่มีความศรัทธาในการแพทย์พื้นบ้าน หรือเป็นผู้ที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน ไม่มีอคติต่อประสิทธิภาพของหอมพื้นบ้าน ข้อดีของยาพื้นบ้านเกี่ยวกับรูปแบบยาต้องนำมาปรุงต่อ สำหรับคนยุคใหม่ไม่สะดวก เนื่องจากความเร่งรีบในเรื่องเวลาทำงานเช่นการดื่มยากินเองทำได้ยาก อีกประการยาเป็นวัตถุดิบล้วนสีสรรไม่น่าใช้ สำหรับผู้บริโภคระดับบน อาจมองว่าข้อมูลด้านองค์ประกอบของยายังไม่ชัดเจน และไม่ได้ผ่านการตรวจพิสูจน์ด้านความปลอดภัย อย่างไรก็ตามการแพทย์ล้านนายังคงอยู่ยั่งยืนเป็นที่พึ่งของชุมชนแม้ไม่มีการแพทย์แผนปัจจุบัน น่าจะนำมาใช้เป็นการแพทย์ผสมผสานในสังคม ให้คนส่วนใหญ่ได้รับรู้ และควรถือเป็นโอกาสในการพัฒนาองค์ความรู้ดั้งเดิมเนื่องจากปัญหาองค์ความรู้ขาดการสืบทอด และควรพัฒนาตำรับยาให้เหมาะสมแก่กาลสมัย แม้ว่าหอมพื้นบ้านจะทำมาบ้าง เช่นการบดเป็นผงโดยใช้เครื่องบด การใช้แคปซูลบรรจุยาและการเปลี่ยนผลจากห่อกระดาษเป็นซองที่มีฉลาก แต่ยังคงอาศัยรัฐช่วยในด้านการพัฒนาให้ทันสมัยไม่ว่าจะเป็นการสกัดสารสำคัญ การพัฒนาและศึกษาตำรับยาแผนซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่น่าจะมีบทบาทในการค้นคว้ายาใหม่ การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ของหอมพื้นบ้านแก่ชุมชนเช่นในชุมชนมีการผลิตยาผงบำรุงร่างกายประกอบด้วย โหระพา กะเพรา ขิง ข่า ใพล โดยกล่าวสรรพคุณว่าใช้บำรุงร่างกาย บำรุงกระดูก ลดไขมัน สมุนไพรดังกล่าวเป็นสมุนไพรที่ใช้เป็นอาหารอยู่แล้ว ช่อมมีการยอมรับมากกว่าสมุนไพรที่ชนชั้นกลางไม่รู้จัก แต่หากต้องการเพิ่มความหลากหลายของผลผลิต อาจผลิตโดยใช้ความรู้ของหอมแผนโบราณเป็นยาแก้หวัด ที่ทำให้เพิ่มความอบอุ่นแก่ร่างกาย โดยใช้สมุนไพรในลักษณะเดียวกัน จะทำให้ได้ความหลากหลาย และมีโอกาสได้รับการยอมรับมากขึ้น เป็นที่สังเกตว่าการที่สินค้าของหอมพื้นบ้านยังไม่แพร่หลายอีกด้านหนึ่งเป็นการป้องกันพืชสมุนไพรไม่ให้หมดจากป่าก่อนที่จะดำเนินการด้านการอนุรักษ์

สำหรับโรงพยาบาลที่ผลิตยาพบว่ามีการขยายตัวมากขึ้นกว่าแต่ก่อน พบจากการจำหน่ายสมุนไพรเดี่ยวมากขึ้น โดยสมุนไพรเดี่ยวมีถึง 35 ชนิด ครอบคลุมกลุ่มโรคและอาการ 15 ชนิดและมีการบำรุงธาตุ ยาหอม และเครื่องสำอางสมุนไพร ซึ่งเป็นสินค้าที่ให้ป้องกันส่งเสริมสุขภาพ สอดคล้องกับหลักการแพทย์แผนไทยที่การรักษาสุขภาพอยู่ที่ป้องกันก่อนเกิดโรคเช่นการใช้ยา

บำรุงธาตุ ยาหอม และการใช้ลูกประคบแก้ปวดเมื่อยประกอบกรนวนค ทำให้ไม่ต้องใช้ยา โดยเฉพาะสินค้าที่เป็นสมุนไพรเดี่ยวที่มีข้อมูลรายงานการวิจัยยืนยันถึงความปลอดภัยเช่นฟ้าทะลายโจร ดังนั้นโรงพยาบาลเป็นแหล่งผลิตยาสมุนไพรที่ยังมีศักยภาพ สามารถผลิตสมุนไพรในงานสาธารณสุขได้อีกหลายชนิด เพราะมีพื้นที่ผลิต มีอุปกรณ์ที่สะอาด มีองค์ความรู้การผลิตและมีเทคโนโลยีการผลิต หากรัฐได้ให้การส่งเสริมการใช้สมุนไพรที่ผลิตโดยโรงพยาบาลอย่างจริงจัง เพื่อทดแทนการใช้ยาแผนปัจจุบัน โดยเฉพาะพัฒนากรรมวิธีการผลิตอย่างมีคุณภาพ ย่อมจะมีผลเพิ่มพูนการใช้สมุนไพรอันเป็นวัตถุดิบในประเทศ และเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของคนในชาติ

การผลิตยาสมุนไพร โดยโรงงาน สถานผลิตยาแผนโบราณ พบปัญหาที่ได้รับคือประเด็นการขึ้นทะเบียนยาอยู่ยากและล่าช้า ขาดการประสานงานที่ดีระหว่างผู้ผลิตและทางรัฐ นอกจากนี้ทางรัฐควรมีการวิจัย โดยเฉพาะยาที่ขึ้นทะเบียนไว้กับทางองค์การอาหารและยาเพื่อทราบว่าพืชสมุนไพรใดมีการใช้มาก แหล่งของพืชสมุนไพรนั้น สำหรับการป้อนวัตถุดิบการผลิตเข้าโรงงานนั้น ไม่มีเครือข่ายผู้ปลูกสมุนไพรเพื่อส่งโรงงานยา อาจเนื่องจากการผลิตสินค้ายังไม่มากพอ หรือผู้ปลูกและผู้ผลิตไม่ได้พบกัน ผู้ประกอบการต้องสั่งวัตถุดิบสมุนไพรจากร้านขายส่งจากกรุงเทพมหานคร หากมีเครือข่ายส่งสินค้าแก่โรงงานยา จะสามารถกำหนดคุณภาพวัตถุดิบที่ต้องการแก่ผู้ปลูกและทั้งนี้ราคาอาจถูกกว่าการสั่งจากกรุงเทพมหานครหรือบางครั้งมีการสั่งนำเข้า มา หากผู้ผลิตจะปลูกเองอาจจะไม่คุ้มทุน และการที่ยาสูตรตำรับมีเอกลักษณ์ของตนเอง ตัวยาก่อนข้างมาชนิด และไม่สามารถเปิดเผยได้จึง ไม่สามารถพัฒนาวิจัย สารออกฤทธิ์ หรือรูปแบบยาใหม่เพื่อต่อยอดในเชิงพาณิชย์ได้ ผู้ประกอบการผลิตยาสมุนไพรยังต้องการให้รัฐแนะนำเครื่องมือการผลิตที่ทันสมัย และจัดอบรมผู้ประกอบการเกี่ยวกับการผลิต สรุปว่าสินค้ากลุ่มนี้ในโรงงานและสถานผลิตยาแผนโบราณ ยังมีลูกค้าใช้ประจำ ต่อเนื่องในผู้บริโภควันนี้ แต่ขาดโอกาสในการพัฒนาทางวิชาการ โดยเฉพาะโรงงานขนาดใหญ่สามารถเพิ่มขีดความสามารถหรือศักยภาพในการผลิตได้ แต่มีปัญหาเรื่องการตลาดและการขึ้นทะเบียนยา

วัตถุดิบสมุนไพรถึงสำเร็จรูป คือพืชสมุนไพรที่มีการแปรรูปบางส่วน ทำให้แห้ง เป็นชิ้น เดิมหรือเป็นผง หรือหมายถึงวัตถุดิบแปรรูปเข้าโรงงาน หรือสินค้าที่มีการกลั่นเป็นน้ำมันหอมระเหย และการสกัด หีบน้ำมันไม่ระเหยโดยโรงงานหรือสถานผลิตยาแผนโบราณท้องถิ่นหรือเอกชน เพื่อป้อนเข้าโรงงานที่มีศักยภาพการผลิตสินค้าที่สูงกว่า การบรรจุแบบนำไปใช้ต่อ มักไม่ใช่สินค้าที่สามารถบริโภคได้เลย และฉลากอาจไม่ครบถ้วนเหมือนยา แต่ต้องมีขั้นตอนการแปรรูปที่มีคุณภาพ สินค้าที่มีศักยภาพขณะนี้เช่นมะขามป้อม ต้องการชนิดอบแห้งทั้งผลส่งเข้าโรงงานของรัฐในภาคกลางโดยกระจายโควตารวมแก่พ่อค้าคนกลาง และหมอพื้นบ้าน อย่างต่ำ 5-10 ตัน

กรณีดังกล่าวต้องอาศัยกลุ่มชาวบ้านระดมกันเก็บตามป่าแหล่งต่างๆ ซึ่งการผลิตในโรงงานกำหนดคุณภาพไม่ให้มีเชื้อราและไม่รับสินค้าที่ตากแห้ง โดยเด็ด เพราะไม่ผ่านเกณฑ์มาตรฐานจุลินทรีย์จากการศึกษาพบว่าพ่อค้าที่รวบรวมมะขามป้อมสามารถใช้เครื่องอบชนิดที่มีการปรับอุณหภูมิและระบายความชื้นได้โดยการศึกษาด้วยตนเองและปรึกษานักวิชาการ ทำให้มะขามป้อมแห้งมีสีคล้ายธรรมชาติมากที่สุด ไม่ดำซึ่งหมายถึงไม่เกิดการสลายตัวของวิตามินซีอันเป็นส่วนประกอบสำคัญทางยาของมะขามป้อมและยังไม่พบการปนเปื้อนของจุลินทรีย์ แต่หมอพื้นบ้านรวมทั้งพ่อค้าท้องถิ่นไม่สามารถเข้าถึงวิธีการได้ ทำให้สมุนไพรมีสีดำ นอกจากนี้ยังทำการตากแดดจนแห้งจัดโดยตากบนผ้าพลาสติกเพราะเข้าใจว่าการตากแห้งจะทำให้สะอาดดี และเก็บในที่เก็บข้าว พบว่ามีการผลิตจากชุมชนหลายๆแห่งรวมกันจำนวน 5 ตัน ทำให้ขายสินค้าไม่ได้และทำให้ต้องขายในราคาถูกแก่แหล่งอื่น สินค้าอื่นได้แก่ขมิ้นชันต้องใช้ชนิดแห้งบดเป็นผง กระจายดำและจึงส่งออกเป็นหัวแห้ง นอกจากนี้ตลาดต่างประเทศยังต้องการใบยอบและลูกยอบดเป็นผงเพื่อใช้เป็นเครื่องสำอาง สินค้าที่มีศักยภาพทางการตลาดบน ได้แก่ น้ำมันมะกรูด น้ำมันแฝกหอม และน้ำมันตะไคร้ แต่การส่งออกต่างประเทศต้องอาศัยข้อมูลการวิเคราะห์สารสำคัญ หากไม่มีต้องส่งตัวอย่างประมาณ 3 มิลลิกรัม เพื่อตรวจปริมาณสารสำคัญ หากได้มาตรฐานจึงจะรับซื้อ นอกจากนี้ร้านยาแผนโบราณในเชียงใหม่ เริ่มกลั่นน้ำมันไพล น้ำมันมะกรูด เช่นเดียวกับโรงงานยาแผนโบราณบางแห่งเริ่มหันมากลั่นและแปรรูปสินค้าเป็นสินค้าที่ไม่ต้องขึ้นทะเบียนยา เช่น สเปรย์น้ำมันหอม และน้ำมันไพล

จุดเด่นของสินค้ากลุ่มนี้ การแปรรูปทำให้สินค้ามีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น การขายวัตถุดิบโดยตรงจะมีราคาต่ำกว่าแต่หากนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์เช่นการใช้ น้ำมันหอมระเหยผสมในน้ำมันนวด จะขายได้ราคาดีกว่า นอกจากนี้ยังสามารถนำไปเพิ่มมูลค่าในสินค้ากลุ่มอื่น ได้มากมายหลากหลายมากขึ้น แต่การเพิ่มมูลค่าดังกล่าว ต้องอาศัยนักวิชาการที่มีประสบการณ์ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์

ข้อด้อย สินค้ากลุ่มนี้ขายตามกระแสความนิยม เช่น ในสปา การนวด หากสามารถพัฒนาตำรับด้านการผสมผสานกลิ่นใหม่ๆ จะได้ราคาดี ธุรกิจด้านการกลั่นน้ำมันหอมระเหย ยังขาดการให้คำแนะนำทางวิชาการด้านคุณภาพของน้ำมันหอมระเหย ผู้ผลิตจ้างช่างผลิตเครื่องกลั่นเองซึ่งยังไม่มีคุณภาพดีพอเช่นไม่สามารถควบคุมอุณหภูมิได้ เมื่อกลั่นเป็นเวลานาน น้ำมันหอมระเหยที่ผลิตได้จะมีสีเข้ม เนื่องจากสารสำคัญได้เปลี่ยนไป นอกจากนี้พบว่า การกลั่นพืชสมุนไพรแต่ละชนิดมีการปนเปื้อนในขั้นตอนการผลิต ทำให้คุณภาพด้านกลิ่นไม่ดี สำหรับข้อมูลการตลาดของน้ำมันแฝกหอม น้ำมันและตะไคร้แดงดีแต่ยังไม่มีการส่งเสริมการปลูกเช่นเดียวกับตลาดสปาต้องการกลิ่นดอกไม้ไทยแต่ยังไม่สามารถผลิตได้

สรุป สินค้ากลุ่มนี้มีศักยภาพสูงในการผลิตส่งออกและส่งเข้าโรงงานที่มีศักยภาพ กำลังความสามารถในการผลิตสูงกว่า อีกประการส่วนใหญ่ เป็นสินค้าที่มีอยู่แล้วในป่า ส่วนพืชสำหรับกลั่นน้ำมันหอม มักเป็นพืชสวนครัว หาได้ไม่ยาก การแปรรูปวัตถุดิบสมุนไพรในชุมชน ยังต้องอาศัยเทคโนโลยี เครื่องจักรและอุปกรณ์ ความรู้เรื่องพืชสมุนไพรเป็นส่วนสำคัญ โดยเฉพาะหากจะขายสินค้าในตลาดระดับบนหรือส่งออกต้องเป็นสินค้าคุณภาพ อีกทั้งการกลั่นน้ำมันหอมระเหยจากพืชเป็นการเพิ่มคุณค่าของพืชสมุนไพร แต่ผู้ประกอบการยังต้องศึกษาองค์ความรู้และเทคโนโลยีเกี่ยวกับการกลั่นและด้านการตลาดต้องรองรับ เพราะสามารถนำไปพัฒนาต่อให้เป็นรูปแบบยาจากสมุนไพรเพื่อใช้ในธุรกิจสุขภาพได้ ทำให้เพิ่มมูลค่าและคุณค่าของพืชสมุนไพรนั้น การผลิตสินค้าขนาดใหญ่ยังต้องการพ่อค้าคนกลางรวบรวมสินค้าให้ได้ปริมาณมากพอส่งโรงงาน

โรงงานในเชียงใหม่ ยังมีขนาดเล็ก ไม่ได้มาตรฐาน GMP หากจะผลิตสินค้าส่งไปต่างประเทศเป็นไปได้ยาก จึงขายเฉพาะระดับท้องถิ่น และให้พ่อค้าในและต่างประเทศมาซื้อเอง และอาจทำการแปรรูปก่อนส่งเข้าโรงงานที่ได้มาตรฐานแล้ว

ผลิตภัณฑ์สุขภาพ กลุ่มนี้มีจุดเด่น ทำให้สินค้ามีมูลค่าเพิ่มเช่นเพิ่มมูลค่าด้วยภูมิปัญญาที่มีการใช้และการอนุรักษ์สมุนไพรมาแต่เดิม โดยยังคงเห็นลักษณะของสมุนไพรเดิมอยู่ ตัวอย่างเช่น ลูกประคบสูตรล้านนา ดุงสมุนไพรดับกลิ่นในรองเท้าหรือห้องน้ำ ดุงสมุนไพรแช่อาบ ดุงสมุนไพรสำหรับอบ-อาบ หมอนสมุนไพร ดุงหอมสมุนไพร มักดำเนินงานโดยกลุ่มชุมชน และเอกชน จุดเด่นของสินค้ากลุ่มนี้ได้แก่การใช้สมุนไพรผสมผสานกันเพิ่มคุณค่าแก่สินค้า โดยสมุนไพรเองมีประโยชน์และสรรพคุณเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ประกอบกับกระแสการใช้สมุนไพร โลกเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากต่างประเทศให้ความสนใจมีการสั่งซื้อสินค้า เช่น ลูกประคบจำนวน หลายพันลูก จากหอมพื้นบ้านอำเภอแม่แตง และชุมชนที่รวมกลุ่มกันในจังหวัดเชียงราย การผลิตสินค้าเหล่านี้ในสูตรของล้านนายังมีปัญหาการใช้สมุนไพรเช่น ใบเปปล้า ใบหนาด ผลิตหรือหาจากป่าได้ไม่ทัน เช่น การผลิตครวละ 300 ลูก ต้องใช้ใบเปปล้าจำนวน 30,000 กิโลกรัม หากผลิตลูกประคบแห้ง ขนาด ลูกละ 200 กรัมและใส่ใบเปปล้า จำนวน 5% และใบสด 10 กรัม แห้งแล้ว บดเสร็จเหลือ 1 กรัม การวางแผนการผลิตในอนาคต จึงต้องมีการปลูกเพื่อใช้งานด้วย

จุดค้อยของสินค้าคือรูปแบบยาส่วนใหญ่ยังใช้พืชสมุนไพรที่เป็นวัตถุดิบแปรรูปโดยผู้ผลิต สินค้ากลุ่มนี้มักแปรรูปด้วยตนเอง เช่น การอบใช้เครื่องอบพลังแสงอาทิตย์ และบดเอง วิธีการและเทคโนโลยีจะทำแบบง่าย ๆ และบรรจุห่อ ต้องระมัดระวังเกี่ยวกับเชื้อจุลินทรีย์ โลหะหนักและยาฆ่าแมลง และต้องให้ความรู้แก่ผู้บริโภค โดยมีการควบคุมกำกับคุณภาพวัตถุดิบ สำหรับปัญหาอื่นได้แก่การตรวจพบเชื้อราในสินค้าที่ส่งออก นอกจากนี้มีแหล่งผลิตสินค้าซ้ำกันอย่างมากหลาย หากขายไปนานอาจเสี่ยงต่อการหมดอายุของผลิตภัณฑ์

สรุป ศักยภาพของการผลิตและการใช้โดยประชาชนสินค้ากลุ่มนี้มีสูง เนื่องจากกระแสทางบวก จากความนิยมใช้สมุนไพรคุณภาพ ถึงแม้ว่าอาจไม่ยั่งยืน แต่หากได้รับการเสนอแนะด้านความรู้ทางวิชาการ เพื่อรับรองประสิทธิภาพ มีคุณภาพของผลิตภัณฑ์และให้การตระหนักในคุณค่าของพืชสมุนไพรย่อมจะสามารถใช้ได้ต่อเนื่อง อีกประการหนึ่งสินค้ากลุ่มนี้ไม่ต้องจดทะเบียนและขายได้ทั่วไป ไปต้องขายในร้านเหมือนยา ดันทุนการผลิตต่ำ

สินค้าเครื่องสำอางและผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร ประเภทเครื่องสำอางเช่นการผลิตแชมพูครีมและผลิตภัณฑ์เสริมอาหารเช่นสทาหร่ายเกลียวทอง กลุ่มนี้ไม่สามารถอ้างสรรพคุณเป็นยา

การสำรวจสินค้ากลุ่มนี้ พบเป็นการผลิตใช้ในระดับชุมชน บางส่วนยังมีปัญหาการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เช่นแชมพู ครีมเกิดการแยกชั้น

สินค้ากลุ่มเครื่องสำอาง ยังต้องอาศัยเทคโนโลยีการผลิต หากผลิตในชุมชน ยังไม่สามารถทำได้ดีและขาดศักยภาพเพราะยังต้องเรียนรู้อีกมาก

ส่วนการผลิตอาหารเสริมสำหรับการส่งออกในกรณีกลุ่มชุมชน/ผู้ประกอบการ ที่ได้รับการสนับสนุนการผลิตพบว่า ผู้ประกอบการยังมีความรู้ด้านการพัฒนาสูตรตำรับไม่เพียงพอ เน้นการใช้เครื่องมือ แต่การพัฒนาสูตรตำรับยังไม่สามารถพัฒนาไปได้ จึงควรอาศัยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางช่วยเป็นที่ปรึกษา อีกประการหนึ่งการพัฒนาเป็นสินค้าเสริมอาหาร เช่นสทาหร่ายเกลียวทอง หรือเครื่องสำอางกาวเครือผู้ผลิตควรมีองค์ความรู้ด้านเภสัชวิทยาของพืชสมุนไพร เนื่องจากพืชสมุนไพรมีฤทธิ์ทางยา และมีประเด็นเรื่องขนาดใช้ และความเป็นพิษเข้ามาเกี่ยวข้องจึงจำเป็นต้องรายละเอียดของสินค้า ไม่ใช่เพียงเพราะมีการสั่งผลิตจากต่างประเทศเท่านั้น ตัวอย่างเช่นการผลิตสมุนไพรกลุ่มกาวเครือซึ่งตำรายาใช้เฉพาะในผู้สูงอายุและใช้ปริมาณน้อย แต่หากผลิตปริมาณมากถึง 250 มิลลิกรัม/เม็ด การรับประทานเป็นผลิตภัณฑ์เสริมอาหารย่อมต้องระมัดระวังอย่างสูง แต่เนื่องด้วยผู้ประกอบการมีความพยายาม ความสารถในเรียนรู้ มีแรงหนุนเสริมจากหน่วยราชการ และมีการความรู้เกี่ยวกับคุณภาพวัตถุดิบอยู่บ้าง ดังนั้นแม้ว่าศักยภาพในการผลิตต่ำ แต่มีโอกาสพัฒนาศักยภาพในการผลิตสินค้าด้านอาหารเสริม เนื่องจากการขึ้นทะเบียนทำได้ง่ายกว่า

สำหรับการแปรรูปโดยกลุ่มแม่บ้านที่ผลิตเครื่องคั้นชนิดผง ใช้สมุนไพรชนิดต่าง ๆ นั้น ยังเป็นที่น่าศึกษาถึงสรรพคุณในการนำไปใช้ว่าจะได้ประโยชน์จริงหรือไม่ นอกจากนี้กรรมวิธีในการผลิตยังใช้น้ำตาลทรายปริมาณมาก จึงเป็นอาหารเสริมที่ไม่เหมาะสำหรับรักษาสุขภาพ โอกาสในการพัฒนาสินค้าประเภทนี้ยังมีน้อย

จุดด้อยและปัญหาและอุปสรรค ของการผลิตที่มีผลต่อการพัฒนาศักยภาพโดยรวม

การผลิตสินค้าที่มีการใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติ ปัจจัยสำคัญคือเรื่องการควบคุมคุณภาพการผลิต และการควบคุมคุณภาพวัตถุดิบ หากผลิตปริมาณมากขึ้นจำเป็นต้องอาศัย เทคโนโลยีการผลิต

เช่นเครื่องหัน เครื่องอบที่มีคุณภาพ และความรู้เฉพาะทางในสินค้าหรือตัววัตถุดิบจากการวิเคราะห์พบว่าอุตสาหกรรมการผลิตสินค้ายังขาดความรู้ ความชำนาญเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ ในกลุ่มผู้ที่เริ่มขยายกิจการการผลิตสินค้าชนิดต่างๆ เช่นการอบวัตถุดิบปริมาณมาก รวมทั้งกลุ่มสินค้าน้ำมันหอมระเหย สำหรับยาของหมอพื้นบ้าน มีการใช้ในวงจำกัด แต่พบว่ามีการใช้ต่อเนื่อง บางประเภทต้องอาศัยความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านในการจ่าย ไม่สามารถเลียนแบบได้

สำหรับการผลิตเพื่อเป็นยารักษาโรคและสามารถขึ้นทะเบียนได้อย่างถูกต้องกฎหมายในโรงงานยาแผนโบราณและโรงพยาบาลของรัฐ พบว่าโรงงานยาแผนโบราณในเชียงใหม่มีถึง 24 แห่ง เพิ่มจำนวนจากเมื่อปี พ.ศ. 2544 ซึ่งมีเพียง 20 โรง แต่เป็นโรงงานขนาดเล็กผลิตยาสูตรตำรับมากกว่ายาเดี่ยว ส่วนการผลิตในโรงพยาบาลของรัฐซึ่งมีจำนวน 4 แห่งมักผลิตโดยเจ้าหน้าที่ด้านการแพทย์แผนไทย และงานจะแยกจากฝ่ายเภสัชกรรม ไม่ได้ผลิตโดยเภสัชกร วัตถุดิบที่ใช้ในผลิตยา ข้อมูลด้วยยาสำคัญ และปริมาณที่ใช้ในการผลิตสามารถเปิดเผยได้เฉพาะโรงพยาบาลของรัฐ หากมีการร่วมกันพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยผสมผสานองค์ความรู้แบบแผนปัจจุบันและแผนเดิม น่าจะเป็นการทำให้เป็นสินค้าร่วมสมัยได้มากขึ้น

เนื่องจากนโยบายรัฐบาลได้ส่งเสริมด้านเศรษฐกิจระดับต่างๆ โดยเฉพาะระดับรากหญ้า เพื่อให้มีรายได้ โดยเฉพาะธุรกิจสุขภาพ ส่งผลให้สาธารณสุขจังหวัด กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมให้เกิดผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบของหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ และกลุ่ม SMEs โดยได้สนับสนุนการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรในรูปแบบอาหารเสริมและผลิตภัณฑ์สุขภาพแต่กลุ่มดังกล่าวยังต้องอาศัยการผลักดันให้พัฒนาในด้านความแปลกใหม่ของผลิตภัณฑ์แบบอื่นๆ เช่นลูกประคบ สมุนไพรดับกลิ่น น้ำผึ้ง และเครื่องสำอางเช่นมะขาม สมุนไพรที่ใช้ในสปาเป็นต้น สำหรับจังหวัดเชียงใหม่ได้สนับสนุนการวิจัยด้านการผลิตและการควบคุมคุณภาพลูกประคบ ถ้านานาแก่นะเภสัชศาสตร์ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้สินค้ามีเอกลักษณ์และมีตราถ้านานาแก่นผู้ต้องการผลิตและให้มีแบบอย่างการผลิตที่ดีแก่ชุมชน เนื่องจากพบปัญหาที่ผู้ประกอบการผลิตลูกประคบ และส่งออกไปต่างประเทศแล้วเกิดเชื้อรา ทำให้เกิดความเสียหายโดยรวมต่อสินค้าสมุนไพร และส่งผลกระทบต่อวัตถุดิบซึ่งเป็นตัวกำหนดมาตรฐาน

วัตถุดิบในการผลิต ผลิตภัณฑ์สมุนไพร จะถูกนำไปผลิตสินค้าระดับต่างกัน มีข้อควรพิจารณาเรื่องวัตถุดิบคือ

(1) พืชสมุนไพรสด ถูกนำออกจากป่าหรือถอนจากการปลูก ต้องทำการตัดสิ่งปลอมปนต้องแปรรูปให้แห้ง เป็นชิ้นเล็กก่อนผลิต ผู้รับผิดชอบได้แก่โรงงาน สถานผลิตยาแผนโบราณ โรงพยาบาล กลุ่มแม่บ้าน นคส. SMEs หรือแหล่งจำหน่ายสมุนไพร ขั้นตอนนี้หากทิ้งไว้สมุนไพร

จะเสียคุณภาพ จำเป็นต้องมีเครื่องมือแปรรูป เช่นเครื่องหัน เครื่องชูด ก้อนอบ เครื่องอบแห้ง เครื่องอบคั่วเป็นผง หรือเครื่องกลั่นน้ำมัน หากระยะทางจากแหล่งวัตถุดิบก่อนเข้าโรงงาน ไกลเช่นมะขามป้อมสดจากกลุ่มเครือข่ายเชิงดาวจำนวน 15 ต้นจะส่งไปที่ โรงพยาบาลกัญญาเบศร จังหวัดปราจีนบุรี ย่อมต้องดำเนินการแปรรูปโดยล้าง อบแห้งที่สถานที่แปรรูปแห่งใดแห่งหนึ่งเช่นที่จังหวัดน่าน หรือแหล่งอบในโรงงานยาแผนโบราณ เพราะจะทำให้ขบวนการปนเปื้อนเชื้อราลดลง ขั้นตอนนี้ต้องมีการศึกษาขบวนการหลังการเก็บเกี่ยวและกรรมวิธีการอบคร่าวๆ โดยคงสีไม่ให้เปลี่ยนหรือดำ แต่หากวัตถุดิบเป็นมะขามเปียก แม้จะอยู่บนดอยสูง แต่สามารถรอให้แกะเปลือกจนได้ปริมาณ 2 ตัน จึงค่อยนำรถไปบรรทุกจากสะเมิงเข้าโรงงาน

(2) พืชสมุนไพรแห้ง พบว่าขั้นตอนการผลิตสมุนไพรแห้งมีความจำเป็น เพื่อส่งวัตถุดิบเข้าโรงงานอุตสาหกรรม ที่ไกลโรงงาน โดยเฉพาะวัตถุดิบที่ได้จากป่าหาคส่งวัตถุดิบสดเข้าโรงงานอบสมุนไพรเอง สมุนไพรอาจเสื่อมคุณภาพในระหว่างการเดินทาง การทำให้แห้งหากใช้วิธีการตากแดดจัด อาจทำให้เสียคุณภาพ เช่นการตากไพล หากแดดจัด สีไพลจะซีดลง ทำให้คุณสมบัติเปลี่ยนไปเช่นเดียวกับพืชสมุนไพรที่ใช้ใบ สีจะซีดลง ขั้นตอนการบรรจุหีบห่อเมื่อจะบรรจุ ต้องทำเมื่ออุณหภูมิสมดุลกับบรรยากาศ โดยบรรจุในที่ไม้ชื้นเป็นต้น

6.3 วิเคราะห์ศักยภาพในการนำพืชสมุนไพรไปใช้ในการให้บริการสุขภาพ

6.3.1 การใช้พืชสมุนไพรเพื่อให้บริการในธุรกิจสุขภาพและบริการของหมอพื้นบ้าน

พบว่า การให้บริการหรือแหล่งจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพร ของกลุ่มผู้ให้บริการด้านธุรกิจสุขภาพ พบว่า ธุรกิจสปาทุกแห่งให้บริการแก่นักท่องเที่ยว และประชาชนทั่วไป เช่นเดียวกับธุรกิจประเภทนวดเพื่อสุขภาพ และพบว่ามีการให้บริการแก่ผู้ป่วยหรือคนไข้ด้วย สำหรับผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่มีให้บริการในสถานประกอบการธุรกิจสุขภาพ ยังมีการนำไปจำหน่ายทั้งปลีกและส่งในจังหวัดและนอกจังหวัด รวมถึงจำหน่ายในงานมหกรรมหรืองานชุมนุมต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า ผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่ผลิตและให้บริการในธุรกิจสุขภาพ เป็นสินค้าเพื่อการจำหน่าย เช่นเดียวกับผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพรที่ผลิตโดยกลุ่มผู้ให้บริการด้านรักษาสุขภาพ

จากสถานการณ์การนำสมุนไพรมาใช้ ของกลุ่มผู้ให้บริการด้านการดูแลสุขภาพ ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลชุมชน หมอพื้นบ้านหรือหมอเมือง ธุรกิจสปา และสถานประกอบการนวดเพื่อสุขภาพ จากการประเมินสถานการณ์และการสำรวจแนวโน้มการใช้ผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพรในอนาคตพบว่า ผู้ให้บริการผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพรทุกประเภท ร้อยละ 60.0 มีแนวโน้มในการใช้ ผลิตภัณฑ์สมุนไพรในอนาคตมากขึ้น ร้อยละ 33.3 มีแนวโน้มความต้องการในการใช้ในอนาคตเท่าเดิม มีเพียง ร้อยละ 6.7 ที่มีแนวโน้มในการใช้ในอนาคตลดลง โดยเจ้าหน้าที่

โรงพยาบาลทั้งหมด มีความเห็นว่าการใช้มีแนวโน้มมากขึ้น และธุรกิจสปาเกือบทุกแห่ง มีความเห็นว่าการใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรมีแนวโน้มมากขึ้นเช่นกัน ส่วนกลุ่มหมอพื้นบ้านหรือหมอเมือง ร้อยละ 50.0 มีความเห็นว่าการใช้มีแนวโน้มมากขึ้น และรองลงมาคือ มีแนวโน้มเท่าเดิม สอดคล้องกับผลการวิจัยที่พบว่าการใช้ผลิตภัณฑ์ในลักษณะของยา อาหารเสริมสุขภาพ เครื่องสำอางสมุนไพร นวดและอบตัวด้วยสมุนไพร รวมไปถึงเครื่องดื่มน้ำมันสมุนไพร มีอัตราการขยายตัวไม่น้อยกว่า ร้อยละ 20-30 ต่อปี โดยคาดว่ามูลค่าการตลาดจะสูงเป็นก้ำกักระโดดถึง 40,000 ล้านบาท (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2547)

ตาราง 6.1 แนวโน้มความต้องการใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพร

แนวโน้มความต้องการ ผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพร	ประเภทผู้ให้บริการ				ร้อยละ
	เจ้าหน้าที่ รพ. (n=4)	หมอ พื้นบ้าน (n=22)	สปา (n=11)	นวด (n=8)	
■ เท่าเดิม	-	9	2	4	33.3
■ ลดลง	-	2	1	-	6.7
■ มากขึ้น	4	11	8	4	60
รวม	4	22	11	8	45 (100)

สำหรับปริมาณการใช้สมุนไพรเพื่อผลิตผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพร ของผู้ให้บริการทุกประเภท ถึงแม้ว่าการให้บริการมีแนวโน้มมากขึ้น แต่ผู้ให้บริการทุกประเภท ส่วนใหญ่หรือร้อยละ 82.2 มีความเห็นว่า สมุนไพรที่ต้องการนำมาใช้ในกิจการนั้น ยังมีปริมาณเพียงพอ โดยที่ หมอพื้นบ้านหรือหมอเมือง และเจ้าหน้าที่โรงพยาบาล ซึ่งเป็นผู้ให้บริการที่นำสมุนไพรมาใช้โดยตรง มากกว่าร้อยละ 50 ที่มีความเห็นว่า สมุนไพรที่ต้องการนำมาใช้ผลิตผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพรในกิจการของตนเอง ยังมีปริมาณเพียงพอ และผู้ให้บริการประเภทธุรกิจสปา และการนวดเพื่อสุขภาพ ทุกแห่ง มีความเห็นว่าสมุนไพรที่ต้องการนำมาใช้ผลิตผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพร เพื่อให้บริการในกิจการ มีปริมาณเพียงพอเช่นกัน มีเพียงร้อยละ 17.8 ที่มีความเห็นว่าสมุนไพรที่ต้องการใช้ในกิจการของตนเองนั้นยังมีปริมาณไม่เพียงพอ

ตาราง 6.2 ปริมาณความต้องการพืชสมุนไพรเพื่อใช้ผลิต ผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพร

ความต้องการใช้สมุนไพร ในกิจการ	ประเภทผู้ให้บริการ				รวม
	จนท.รพ.	หมอเมือง	สปา	นวด	
▪ เพียงพอ	3	15	11	8	82.2
▪ ไม่เพียงพอ	1	7	-	-	17.8
รวม	4	22	11	8	45(100.0)

อย่างไรก็ตาม ในความต้องการปริมาณการใช้สมุนไพรในกิจการของผู้ให้บริการที่ประเมินว่ายังคงมีความเพียงพอสำหรับการผลิตผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพร แต่ยังมีสมุนไพรอีกหลายชนิดที่หาได้ยาก ซึ่งหมอพื้นบ้านทุกคน ยอมรับว่าสมุนไพรบางชนิดหายาก และมีแนวโน้มที่จะเสาะหาได้ยากขึ้น และเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลเกือบทุกคนก็ทราบเช่นเดียวกัน แต่สำหรับผู้ให้บริการธุรกิจสปาและนวดเพื่อสุขภาพ น้อยกว่าครั้งที่ทราบว่าสมุนไพรที่หายาก

สรุป ความต้องการใช้สมุนไพรและการสั่งซื้อสมุนไพรในรูปแบบเดิม (วัตถุดิบ) เป็นส่วนใหญ่น ยังไม่ได้สกัด แต่พบปริมาณการใช้สมุนไพรในโรงพยาบาลเริ่มขยายตัวมากขึ้นเป็นลำดับ จากแนวโน้มความต้องการใช้สมุนไพรเมื่อดูจากปัจจัยของโรงพยาบาลพบว่าโรงพยาบาลมีศักยภาพที่จะใช้มากขึ้น โดยวิธีเพิ่มการใช้ น่าจะมาจากนโยบายของโรงพยาบาล หรือมาจากแรงหนุนเสริมของรัฐ ประกอบกับการให้ ทัศนคติดีของการใช้วัตถุดิบทางยาในประเทศ โดยเพิ่มข้อมูลการวิจัย เพื่อให้เกิดความมั่นใจในการใช้มากขึ้นและส่งเสริมการใช้พืชสมุนไพรทดแทนยาแผนปัจจุบัน โดยเฉพาะยาในสาธารณสุขมูลฐานและที่ประกาศในบัญชียาหลักแห่งชาติ ในระดับประชาชน การใช้สมุนไพรในลักษณะผักพื้นบ้านหรืออาหารสมุนไพรและการส่งเสริมสมุนไพรพื้นบ้าน เป็นแนวทางที่น่าจะทำได้โดยหน่วยงานบริการชุมชนของรัฐ หรือสถานีนามัย โดยฝ่ายเภสัชกรโรงพยาบาลหรือการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลเป็นแหล่งบริการข้อมูล

วิเคราะห์เอกลักษณ์การใช้ยาของหมอพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา จากการวิจัยโดยการสุ่มตัวอย่างจากหมอพื้นบ้านเพียง 6 อำเภอ พบว่าสมุนไพรล้านนาที่หมอใช้มีมากถึง 100 ชนิด และมีศักยภาพในอนาคตที่จะใช้สมุนไพรเป็นทางเลือกในการรักษาโรคสำหรับประเทศ เนื่องจากสำรวจพบว่ามีการใช้บริการ หรือต้องการบริการมากและเป็นโรคหรืออาการพื้นฐาน ที่ผู้ป่วยหรือประชาชนได้ใช้เป็นการบริการสุขภาพขั้นพื้นฐาน และเป็นโอกาสในการศึกษาวิจัยทางคลินิก เพื่อประโยชน์แก่ชุมชนในอนาคตได้แก่โรคมะโหก (โรคสีดวงทวาร) ลมผัดเดือน นีว ลมมะเร็งคุด(โรคหรืออาการปวดหัว) แก้กินผัด(อาหารผัดส้มแดง) บำรุงร่างกาย โดยยกตัวอย่างสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคดังกล่าวคือ

- (1) **รากมะไฟ รากมะเคี้ยวหิน เหง้าต้นประดก หนุ่ยออกปล้อง รากมะเฟือง รากคา** ใช้ในโรคนี้ว่าเป็นโรคที่พบว่าผู้ป่วยมักไม่ยอมเข้ารับการรักษหากต้องผ่าตัด
- (2) **เชียงแข้งม้า ไม้ทับทิม ไม้แพ่ง ไม้หางนกยูง ไม้ฝาง เฉากะพังโหม เครื่องระแทก** ใช้ในโรคริดสีดวงทวาร (มะโหก) ผู้ป่วยจะได้รับการบำบัดวิธีการต่างๆนอกจากการใช้ยา เช่น การรมไอบของสมุนไพร และการแช่ยา สามารถบำบัดได้เป็นที่พอใจและมีผู้ป่วยแสวงหาวิธีการบำบัดจากหมอพื้นบ้าน
- (3) **ลูกอินทนิล มะเคื่อป่อง และเตลคพังพอน** ใช้ในโรคงูสวัด หรือมะเร็งไขปลา ยังมีพบในชุมชนชนบทเป็นโรคที่เกิดจากภูมิคุ้มกันต่ำและติดเชื้อไวรัส *Herpe zoster* มักใช้วิธีเป่าร่วมกับการกินยาฝน พบว่าอาจเกิดจากผู้ป่วยที่ติดเชื้อเอช ไอ ีมาก่อน
- (4) **ฮ่อสะพายควาย โคไม้รู้ล้ม กำลั้งข้างฮาร ปิคปีวคำ ม้าแม่คำ ม้ากระทืบโรง กำแพงเจ็ดชั้น มะเขือแจ้ดิน กำลั้งเสือโคร่ง คอยตะเคียน** ใช้บำรุงกำลัง

พบว่าสมุนไพรดังกล่าว เป็นไม้ที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ในธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ การนำพืชสมุนไพรไปใช้ในการดูแลสุขภาพยังมีความยั่งยืนจนถึงปัจจุบัน หมอพื้นบ้านใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพผู้ป่วย ตามองค์ความรู้พื้นบ้าน ควรมีการสำรวจตำรับยาที่หมอพื้นบ้านใช้และแหล่งธรรมชาติที่พืชสมุนไพรเหล่านี้อาศัยอยู่ จากประสิทธิภาพของตัวยาในการรักษาโรคแบบประสบการณ์ (Empirical) ดังกล่าว หากสามารถนำมาศึกษาวิจัยเพิ่มเติมทางคลินิก ย่อมสามารถพัฒนาให้เป็นยาแผนใหม่ที่เพิ่มมูลค่าหรือเป็นการเพิ่มศักยภาพด้านการพัฒนาฯ อีกทั้งทำให้องค์ความรู้และตัวยาสมุนไพรไม่สูญหาย

ข้อค้อยของหมอพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาดผู้สืบทอด สู้คนรุ่นใหม่เพราะคนที่มีความรู้เชี่ยวชาญเรื่องสมุนไพรในพื้นที่ มีแต่คนรุ่นเก่า ๆ มีอายุมากกว่า 60 ปี คนรุ่นหลัง หรืออายุน้อย ๆ ไม่สนใจที่จะเรียนรู้ หรือเรียนรู้เพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ แนวโน้มในอนาคต พืชสมุนไพรที่สำคัญ ๆ ในแหล่งธรรมชาติจะถูกกลืนไปมากกว่าการขาดแคลน ซึ่งปัญหาดังกล่าว พบว่า ในหลายชุมชนยังไม่เห็นความสำคัญ จากการสัมภาษณ์เชิงลึกหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่กล่าวว่าลูกหลานไม่สนใจที่จะเรียนรู้ จึงควรศึกษาวิธีการเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เนื่องจากหากขาดเสียซึ่งภูมิปัญญาชาวบ้าน ก็เป็นเพียงต้นไม้ธรรมชาติที่ไม่มีคุณค่า ชุมชนก็ต้องพึ่งพาจากต่างประเทศ วิธีชุมชนในการดูแลสุขภาพก็จะขาดหายไปจากสังคม นอกจากนี้การใช้ยาสมุนไพรเป็นยาตำรับ ซึ่งมักไม่สามารถเปิดเผยได้ การนำมาใช้ประโยชน์ในอนาคตย่อมสูญหายไปกับตัวหมอด้วย อีกด้านหนึ่งอาจเนื่องจากการใช้ยาสูตรตำรับ ต้องอาศัยความเชี่ยวชาญเฉพาะตัว เพื่อความปลอดภัยแก่ผู้ใช้ อย่างไรก็ตาม หากมีการใช้ยาสูตรตำรับพื้นฐานในการดูแลสุขภาพประจุมร่วมกันหรือ ในหมู่บ้าน น่าจะเป็นการเพิ่มพูนความรู้และอนุรักษ์สมุนไพรไม่ให้สูญหาย

ข้อคืออีกประการได้แก่การที่หมอพื้นบ้านมีประเด็นเรื่องการควบคุมโดยกฎหมาย ทำให้เป็นข้อจำกัดการนำไปใช้ ดังนั้นองค์ความรู้ควรได้รับการพัฒนาให้เกิดการยอมรับมากขึ้น อีกทั้งกฎหมายควรเอื้อต่อการใช้ยาให้มากกว่าปัจจุบัน

6.4 วิเคราะห์การค้าวัตถุดิบและผลิตภัณฑ์จากพืชสมุนไพร

สถานการณ์การผลิตพืชสมุนไพรเพื่อการค้า ทั้งการค้าวัตถุดิบ หรือจำหน่ายผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพร จากการศึกษาข้อมูลจาก คนขายสมุนไพรในชุมชน พ่อค้าคนกลางที่ขายพืชสมุนไพร และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพรของผู้ประกอบการผลิตยาสมุนไพร รวมถึงการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของผู้ให้บริการดูแลสุขภาพ พบว่า คนขายสมุนไพรในชุมชนมองแนวโน้มของการขายวัตถุดิบสมุนไพรที่มาจากแหล่งธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 3 แนวคิด คือ แนวโน้มลดลง เนื่องจากปัจจัยด้านราคาถูก เช่น คนขายรายหนึ่งกล่าวว่า “สมุนไพรบางอย่าง ราคาแค่กิโลกรัมละ 2 บาท ต้องเข้าไปหาในป่าทั้งไกลและหนัก ทำแล้วไม่คุ้ม” ส่วน อีกปัจจัยหนึ่ง คือ คิดว่าสมุนไพรตามแหล่งธรรมชาติมีน้อยลง เพราะ มีการถางป่าเพื่อใช้ประโยชน์อื่น ๆ ทำให้การหาสมุนไพรได้ยากขึ้น หรือต้องเข้าไปในป่าไกล ๆ และคนขายสมุนไพรอีกคนหนึ่งก็คิดว่าแนวโน้มการขายหรือการสั่งซื้อจากลูกค้าจะลดลง เพราะมีการขยายการปลูก และมีการหาแหล่งสมุนไพรที่อื่น ๆ ส่วนอีกแนวคิดหนึ่ง คือ แนวโน้มการขายมากขึ้น เพราะตลาดมีความต้องการมาก “คนรุ่นใหม่ ๆ ยังนิยมใช้เลย” และมีความคิดว่าในแหล่งธรรมชาติยังมีปริมาณสมุนไพรอีกมาก บางชนิดยังไม่ได้นำออกมาขาย วัตถุดิบสมุนไพรยังไม่ขาดแคลน ในขณะที่อีกแนวคิดหนึ่ง คิดว่าแนวโน้มการขายเท่าเดิม เพราะมีลูกค้าใหม่ ๆ เกิดขึ้นมาก ส่วนลูกค้าเก่า ๆ ก็หายไปหรือลดลงบ้าง เฉลี่ยแล้วก็เท่าเดิม และคิดว่าวัตถุดิบสมุนไพรยังมีพอเพียง หากขาดแคลนก็สามารถหาสมุนไพรชนิดอื่น ๆ ไปทดแทนได้ และคิดว่าการค้าขายวัตถุดิบในปริมาณที่ทำอยู่ในปัจจุบันนั้นจะไม่เป็นปัญหา หากมีการขยายกิจการหรือการสั่งซื้อในปริมาณมาก ๆ จะมีปัญหาเรื่องกฎหมาย การควบคุมการนำสมุนไพรออกมาจากแหล่งธรรมชาติ

ผู้วิจัยเห็นว่าการใช้พืชสมุนไพรถ้านานจากป่ายังพอเพียง แต่ในอนาคตอาจลดลงเพราะหาได้ยากเพราะมีน้อยลง และการหาลำบากขึ้น หากรัฐไม่สนใจในอนุรักษ์โดยเฉพาะพืชที่ระบุว่าเป็นพืชที่หาได้ยากขึ้น สำหรับพืชสมุนไพรที่มีการขายลดลง เพราะมีการปลูกมากขึ้น เป็นไปตามแนวโน้มการตลาด และเป็นพืชที่สามารถปลูกขึ้นมาใช้ได้ ส่วนพ่อค้าคนกลางที่ขายวัตถุดิบสมุนไพร มีความเห็นว่า สถานการณ์การค้าขายวัตถุดิบสมุนไพรในประเทศไทย ด้านการตลาดยังไม่มีการผลิตขายขนาดใหญ่ และหากเปรียบเทียบกับราคาสลัดโลก วัตถุดิบในประเทศ เช่น ไพล มีราคาค่อนข้างสูง และการตลาดมีความไม่นิ่ง หรือไม่แน่นอน ทำให้การส่งเสริมการปลูกเพื่อ

ควบคุมปริมาณและคุณภาพ ยังไม่สามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการดำเนินงานต้องคำนึงถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลาย ๆ ด้าน ทั้งปัจจัยการผลิต เช่น สถานที่ปลูก และปัจจัยความคุ้มค่าด้านการขนส่ง พ่อค้าคนกลางได้ให้ข้อสังเกตว่า การบริหารจัดการเกี่ยวกับพืชหลาย ๆ ชนิดที่ส่งเสริมโดยหลายหน่วยงาน แต่ประชาชนหรือชาวบ้าน ยังไม่ได้รับข้อมูลข่าวสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องสมุนไพรที่สามารถนำมาส่งเสริมเพื่อสร้างรายได้ ให้กับประชาชน และ/หรือ โดยส่วนรวมของประเทศ และมีความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ภาครัฐควรจะเข้ามาบริหารจัดการอย่างจริงจัง

การค้า/ธุรกิจเกี่ยวกับพืชสมุนไพร พบว่าธุรกิจขยายตัวมากขึ้น แต่การเตรียมความพร้อมความไม่แน่นอนและยังไม่มีแผนงาน/ทิศทางส่งเสริมที่ชัดเจน สถานการณ์ตลาดภายในประเทศและตลาดโลก ก็ยังไม่แน่นอน มีเพียงการทำนายว่าแนวโน้มจะมากขึ้น ซึ่งความเป็นจริงจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องอีกมาก ปัจจุบัน ตัวอย่าง จาก ออป.ก็ดำเนินการแบบบูรณาการไปบ้างแล้ว ในการส่งเสริมการปลูก ให้สอดคล้องกับการตลาด แต่ยังอยู่ในวงจำกัด หากต้องการส่งเสริมในวงกว้างยังต้องการผลการศึกษาอีกหลายประเด็น ชาวบ้านที่เคยปลูกเพื่อการค้าก็เลิกไปแล้วจากภาวะการตลาดที่ไม่คุ้มค่าการลงทุน (ตัวอย่างจากการสัมภาษณ์พ่อค้าสมุนไพร) การส่งเสริมการปลูกในลักษณะการค้าจำเป็นต้องให้หน่วยงานเกษตรเข้ามามีบทบาทด้วย เพื่อควบคุมการผลิตให้ได้ตามมาตรฐาน เช่น ปลอดภัย เกษตรอินทรีย์ และความเหมาะสมของพื้นที่ปลูกที่ได้คุณภาพ ไม่ใช่ปลูกได้ทุกแห่ง (เช่น ตัวอย่างจากการขยายของพ่อค้าคนกลาง)

การค้าระดับสินค้าใช้ภายในประเทศ ในเชียงใหม่มีผู้ค้าสมุนไพรที่เป็นเครือข่ายเห็นได้ชัดเจนได้แก่ ชมรมรักษาสสมุนไพรมบ้านถ้ำเชียงดาว โดยมีการปลูกเอง เก็บจากป่า ร้านขายยาในเมืองและซื้อจากต่างจังหวัดได้แก่ลำปาง อำเภอแม่สะเรียง และ โครงการหลวงเชียงใหม่ โดยนำมาทำเป็นผลิตภัณฑ์คล้ายของหอมพื้นบ้าน ขายสินค้าที่หน้าร้านแก่นักท่องเที่ยวและมีเครือข่ายจัดหา จัดส่งของป่าเช่นมะขามป้อมปริมาณเป็นตัน เข้าโรงงาน ในจังหวัดที่รับโควตาจากโรงงานอื่น เพื่อทำผลิตภัณฑ์ในต่างจังหวัด การจัดการดังกล่าวอาศัยพ่อค้าคนกลางที่ไม่โรงงานและเจ้าของ โรงงานที่มีโรงงานอยู่แล้ว โดยการค้าทั้งหมดนี้รัฐไม่มีส่วนเข้ามาดูแล เว้นแต่การตรวจคุณภาพสินค้าซึ่งเป็นการสุ่มตรวจโดยโรงพยาบาล

แนวโน้มการตลาดของสินค้าและวัตถุดิบ

ผู้ผลิตสินค้าสำเร็จรูปหรือแปรรูปยาสมุนไพร กลุ่ม โรงงานผลิตยาแผนโบราณ หอมพื้นบ้าน ส่วนใหญ่ มีความเห็นว่า แนวโน้มการค้าขายผลิตภัณฑ์สมุนไพรในอนาคตเท่าเดิม สามารถขายได้เรื่อยๆ ยอดขายไม่ลดลง เพราะมีลูกค้าประจำเป็นคนรุ่นเก่า ติดตลาดกันมานาน และมีลูกค้าใหม่ ๆ ที่ได้รับคำแนะนำจากคนรุ่นเก่าเพิ่มขึ้นบ้าง และมีความเห็นว่า อาจจะมียอดขายดีขึ้นบ้างแต่ไม่ถึงกับมากขึ้นกว่าเดิม สำหรับปริมาณวัตถุดิบสมุนไพรที่นำมาใช้ในกิจการ คิดว่ายังมีเพียงพอ หรือยังไม่

ขาดแคลนแต่มีบางชนิดหาได้ยากขึ้น สำหรับโรงงานขนาดใหญ่เห็นว่าราคาวัตถุดิบไม่แน่นอน รัฐควรส่งเสริมการปลูกสมุนไพรเพื่อราคาสมุนไพรบางอย่างจะได้ถูกกว่าต่างประเทศ สำหรับการผลิการใช้งานของหมอนพื้นบ้านเพื่อรักษาตามภูมิปัญญาพื้นบ้าน แต่มีข้อจำกัดจากการควบคุมการใช้/ผลิต ถึงแม้จะมีแนวโน้มการใช้มากขึ้น แต่เป็นประเภทสมุนไพรเดี่ยวมากกว่าตำรับ และเป็นผลิตภัณฑ์ที่ไม่ใช่ยา ที่ไม่มีปัญหาการขอขึ้นทะเบียน และมีการส่งเสริมการปลูกในชุมชน หรือเป็นสมุนไพรจำพวกที่มีอยู่มากขึ้นเองตามธรรมชาติ

ส่วนผู้ผลิตกลุ่มโรงพยาบาลชุมชน ร้านขายยา และกลุ่มแปรรูปสมุนไพรโดยชุมชน มีความเห็นว่า ผลิตภัณฑ์หรือยาสมุนไพร มีแนวโน้มขยายตลาดได้มากขึ้น เพราะมีคนสนใจหรือมีความต้องการใช้มากขึ้น และจะมีการผลิตผลิตภัณฑ์ในรูปแบบใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นด้วย ส่วนแหล่งวัตถุดิบสมุนไพรที่นำมาใช้ในการผลิต มีความเห็นว่ายังมีเพียงพอ เพราะ มีการส่งเสริมการปลูก หรือมีการขยายพันธุ์สมุนไพรหลายชนิดไว้ในชุมชน เช่น วัด สถานิอนามัย และบ้านหมอเมือง ดังนั้น วัตถุดิบสมุนไพรจึงไม่ขาดแคลน และมีความเห็นเพิ่มเติมว่าจะมีการพัฒนาคุณภาพของวัตถุดิบสมุนไพร เพื่อนำมาใช้ผลิตผลิตภัณฑ์ในอนาคต เช่น รมรงค์ให้มีการส่งเสริมการปลูกสมุนไพรแบบเกษตรอินทรีย์

พบปัญหาการค้าวัตถุดิบ จากการออกกฎระเบียบของรัฐบาลเกี่ยวกับการครอบครองพืชควบคุมได้แก่กวาวเครือ พบว่าผู้ประกอบการโรงงานอุตสาหกรรมเห็นว่ากฎดังกล่าวไม่เอื้อต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมยาไทย เนื่องจากกวาวเครือเป็นพืชที่เก็บในฤดูเดียว ไม่สามารถทยอยเก็บทีละน้อยตามข้อห้าม ที่ไม่ให้ครอบครองเกินจำนวน ซึ่งระดับโรงงานอุตสาหกรรมถือว่าปริมาณดังกล่าวไม่เหมาะสม ไม่สามารถผลิตต่อเนื่องในปีนั้นได้ เพราะการใช้จริงต้องเก็บขึ้นมาในคราวเดียวเพื่อรักษาคุณภาพสินค้า การถอน นอกฤดูปลูก จะทำให้สินค้าไม่ได้คุณภาพ

สรุป การค้าวัตถุดิบและผลิตภัณฑ์จากพืชสมุนไพร พบว่าสินค้าวัตถุดิบที่นำมาแปรรูปมีความเคลื่อนไหวขยายตัวมาก แม้ตลาดยังไม่นิ่ง แต่ยังมีศักยภาพในการแข่งขันสูง หากมีการสำรวจและวิจัยด้านการตลาดโดยรัฐร่วมช่วยดำเนินการ จะทำให้จัดหาสินค้าได้ทัน สินค้าที่หาได้ทัน ไม่อาจกำหนดคุณภาพได้ เพราะมีการแปรรูปไว้แล้วอย่างไม่ถูกหลักการ ควรมีการอบรมความรู้แก่กลุ่มเกษตรกร และผู้ส่งเสริมการปลูก

สรุปภาพรวม ศักยภาพการผลิตและการใช้สมุนไพร

- 1) การผลิตจากป่า พืชสมุนไพรยังสามารถนำมาวิจัยและพัฒนาเป็นยาได้อีก ส่วนชุมชน ใช้พืชสมุนไพรเต็มศักยภาพในด้านการดูแลสุขภาพ เป็นอาหารและการใช้สอย เป็นความยั่งยืน โดยพึ่งตนเอง

- 2) การผลิตจากปลูกในครัวเรือน มีศักยภาพสูงเพราะมีที่รกร้างอยู่มาก มีความต้องการปลูกเพื่อขายหารายได้ นอกเหนือจากการใช้เพื่อดูแลสุขภาพ แต่การปลูกขายเป็นแปลงขนาดใหญ่ ยังไม่มีการจัดการเรื่องการตลาดยังไม่มี ความมั่นคงพอประกอบกับพื้นที่อาศัยต้องใช้นอกจังหวัด ส่วนบนพื้นที่สูงมีศักยภาพในการวิจัยพืชเมืองหนาว
- 3) การผลิตยาสมุนไพรโดยสถานประกอบการโรงงาน โรงพยาบาล ร้านขายสมุนไพรชุมชนและหมอพื้นบ้าน มีลักษณะแตกต่างกัน ในแง่ของศักยภาพการเป็นทางเลือกแห่งการรักษาสุขภาพ ยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน มีจุดเด่นที่มีภูมิปัญญาและมีความยั่งยืนในตัว เพราะเป็นผู้อยู่ในหมู่บ้านเป็นที่พึ่งของชุมชน เป็นนักวิชาชีพ จะมีศักยภาพสูง เพียงแต่ขาดโอกาสในการพัฒนา และนำเสนอ ด้านโรงงานยา มีศักยภาพในการผลิตสูงแต่ขาดเทคโนโลยี การตลาด วัตถุดิบยังไม่มีคุณภาพและปัญหาการขึ้นทะเบียนยา แต่ยังมีลูกค้าใช้ประจำ ต่อเนื่องในผู้บริโภค ส่วนโรงพยาบาล ด้านการผลิตยาสมุนไพรมีศักยภาพสูง เพื่อทดแทนการใช้ยาแผนปัจจุบัน แต่ต้องสร้างทัศนคติในการใช้ยาสมุนไพร โดยการให้ข้อมูลด้านการวิจัย ส่วนร้านขายสมุนไพร มีการผลิตและการใช้สูง มีศักยภาพในการเป็นที่พึ่งด้านวัตถุดิบที่หลากหลาย ควรได้รับการส่งเสริมด้านคุณภาพมากขึ้น สำหรับชุมชนการผลิตยาสมุนไพรยังขาดศักยภาพ เพราะประเด็นด้านความรู้ด้านการผลิต และเทคโนโลยี
- 4) การผลิตสินค้าวัตถุดิบสมุนไพรกิ่งสำเร็จรูป โดยสถานประกอบการโรงงาน และกลุ่มชุมชน สินค้ากลุ่มนี้มีศักยภาพสูงในการผลิตส่งออก เพราะมีตลาดต่างประเทศต้องการแต่หาสินค้าไม่ทัน มีความต้องการจากโรงงานที่มีศักยภาพ กำลังความสามารถในการผลิตเป็นสินค้าสำเร็จรูปสูงกว่า นอกจากนี้ยังสามารถนำไปพัฒนาเพิ่มมูลค่าได้อีก อีกประการหนึ่งส่วนใหญ่ เป็นพืชสมุนไพรที่มีอยู่แล้วในป่า ความมั่นคงของสินค้ามากกว่าแต่ผู้ผลิตในชุมชนยังไม่มีศักยภาพหรือความสามารถการผลิตเพียงพอ ยังต้องอาศัยความรู้และเทคโนโลยีอีกมาก
- 5) การผลิตผลิตภัณฑ์สุขภาพ โดยกลุ่มชุมชน ศักยภาพของการผลิตและการใช้โดยประชาชนสินค้ากลุ่มนี้มีสูง เนื่องจากกระแสทางบวก จากความนิยมใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพ ถึงแม้ว่าอาจไม่ยั่งยืน แต่หากได้รับการเสนอแนะผู้บริโภคด้านความรู้ทางวิชาการ เพื่อรับรองประสิทธิภาพ และคุณภาพของผลิตภัณฑ์และให้การตระหนักในคุณค่าของพืชสมุนไพรย่อมจะสามารถใช้ได้ต่อเนื่อง อีกประการหนึ่งสินค้ากลุ่มนี้ไม่ต้องจดทะเบียนและขายได้ทั่วไป ไปต้องขายในร้านเหมือนยา ต้นทุนการผลิตต่ำ

- 6) การผลิตสินค้ากลุ่มเครื่องสำอางและผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร ในกลุ่มเครื่องสำอางที่ผลิตโดยกลุ่มชุมชน ยังดีของคุณภาพ ชาติศักยภาพในการพัฒนา ประกอบด้วยขาดองค์ความรู้ด้านการผลิตและเทคโนโลยี สำหรับกลุ่มผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร หากผู้ประกอบการมีความพยายามเรียนรู้ และมีที่ปรึกษาทางวิชาการ จะมีโอกาสพัฒนาศักยภาพในการผลิตสินค้าด้านอาหารเสริม เนื่องจากการขึ้นทะเบียนทำได้ง่ายขึ้น
- 7) การใช้พืชสมุนไพรในโรงพยาบาลจากแนวโน้มความต้องการใช้สมุนไพรเมื่อดูจากปัจจัยของโรงพยาบาลพบว่าโรงพยาบาลมีศักยภาพที่จะใช้มากขึ้น โดยวิธีเพิ่มการใช้ น่าจะมาจากนโยบายของโรงพยาบาล หรือมาจากแรงหนุนเสริมของรัฐ ประกอบกับการให้ทัศนคติดีของการใช้วัตถุดิบทางยาในประเทศ
- 8) การใช้พืชสมุนไพรในธุรกิจสุขภาพ ศักยภาพในการใช้พืชสมุนไพรมีสูงเนื่องจากผู้บริโภคแสวงหาธรรมชาติบำบัด เช่นสมุนไพรสดหรือการใช้เครื่องคั้นสมุนไพร โดยการสร้างคุณค่าในการใช้